

Arūnas Streikus

Bažnyčios padėtis 1953-1990 m.. Katalikų Bažnyčios ir tikinčiųjų teisių ribojimas. Prievartinės ateizacijos politika.

Vilnius

Visuomenės ateizacija buvo vienas iš strateginių sovietų režimo tikslų. Tradicinės religijos vietą „homo sovieticus“ sąmonėje turėjo užimti tikėjimas komunistinės ideologijos dogmomis. Iki šeštojo dešimtmečio pradžios Lietuvoje buvo visiškai įtvirtintas sovietinis religinės politikos modelis, kuris reiškė religinių organizacijų veiklos ribojimą ir kontrolę, tikinčiųjų diskriminavimą ir intensyvią ateistinę propagandą. Po J. Stalino mirties laikinai buvo atsisakyta tik pernelyg drastiškų kovos prieš religiją priemonių: masinio maldos namų uždarinėjimo, represijų prieš dvasininkus, grubių išpuolių prieš Bažnyčią ir tikinčiuosius viešajame diskurse. Jas pakeitė subtilesni metodai (išskyrus septintojo dešimtmečio pradžią, kai vėl buvo grįžta prie ankstesnių laikų praktikos).

Apgaulingas maldos namų tinklo stabilumas

Sovietų konstitucija pripažino religinio kulto laisvę, tačiau net ir ji buvo varžoma. Tai pasireiškė ne tik maldos namų uždarinėjimu, bet ir draudimais atidaryti naujus maldos namus. Po J. Stalino mirties Lietuvoje jau nebe taip masiškai uždarinėti maldos namai, todėl tradicinių konfesijų parapijų tinklas pamažu stabilizavosi. Tačiau sparčiai vykusių demografinių pokyčių sąlygomis jis vis labiau neatitiko tikinčiųjų poreikių, nes atidaryti maldos namus naujai atsiradusiose gyvenvietėse ar smarkiai išaugusiuose miestuose nebuvo leidžiama.

Tokia valdžios pozicija pirmą kartą akivaizdžiai atsiskleidė šeštajame dešimtmetyje iškilusioje N. Akmenėje. Į tikinčiųjų prašymą leisti registruoti parapiją šiame mieste vietos valdžia atsakė, išdėstydamą tokius motyvus: „Pranešame, kad pamaldų laikymui N. Akmenėje nėra patalpų ir nenumatoma jos artimiausiame septynmetyje statyti. Be to, jeigu iš 5000 su viršum N. Akmenės gyventojų atsiranda viena kita dešimtis tikinčiųjų, jie gali pilnai vykti į pamaldas į Akmenę, nes autobusų susisiekimas Akmenė-N. Akmenė yra geras“.¹ Svarbiausia tikroji priežastis, žinoma, buvo sovietų valdžios siekis riboti religinio gyvenimo sklaidą. Galima daryti prielaidą, kad šiuo atveju neigiamą valdžios nuostatą naujų maldos namų atidarymo klausimu lėmė ir tai, kad N. Akmenė Lietuvoje buvo pirmas naujos sovietinės urbanistikos pavyzdys, kuris turėjo būti visiškai švarus nuo „praeties liekanų“. Nepaisant N. Akmenės tikinčiųjų poreikių ignoravimo, jie toliau nedavė ramybės valdžios atstovams, siuntinėdami prašymus į įvairias institucijas. Siekdamas sustabdyti šią akciją, Religinių kultų reikalų tarybos prie SSRS MT (toliau RKRT) įgaliotinis Lietuvoje paragino KP

1 1959 m. sausio 29 d. Akmenės rajono VK pirmininko pavaduotojo P. Melinio raštas RKRT įgaliotiniui J. Rugieniui, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau LCVA), f. R-181, ap. 1, b. 112, l. 63.

Akmenės rajono komitetą išsiaiškinti parašų rinkimo iniciatorius ir imtis prieš juos atitinkamų poveikio priemonių².

Panašiai valdžia reagavo į pastangas steigti maldos namus ir kitose šalia stambių pramonės objektų vėliau pastatytose gyvenvietėse: Elektrėnuose, Sniečkujė (dab. Visaginas), Grigiškėse, Ventoje. Parapijų, kurių teritorijoje buvo šios naujos gyvenvietės, kunigai bergždžiai mėgino gauti leidimą čia bent retsykais laikyti šv. Mišias. Tokiu būdu iš jų gyventojų buvo atimta teisė nevaržomai išpažinti savo tikėjimą, jie priversti gyventi visiškai dehumanizuotoje miesto erdvėje. Naujų parapijų nebuvo leidžiama steigti ir didžiųjų miestų mikrorajonuose, kurie panašiai kaip ir minėti naujieji miestai neteko svarbių dvasinės kultūros židinių. Be to, parapija paprastai tampa vienu stipriausių vietos bendruomenę telkiančių organizacinių centrų, todėl jų nebuvimas naujose miestų erdvėse prisidėjo prie visuomenės atomizavimo ir susvetimėjimo, kurie šiandien dažniausiai suvokiami kaip svarbiausia kliūtis, trukdanti kurtis pilietinei visuomenei.

Sovietmečiu „iššaldytas“ parapijų tinklas neleido Bažnyčiai prisitaikyti prie naujų demografinių tendencijų. Toliau funkcionavo parapijos ištuštėjusiuose kaimuose, tuo tarpu sparčiai augant gyventojų skaičiui svarbiais pramonės centrais tapusiuose miestuose, tokiuose kaip Mažeikiai, Marijampolė (tuo metu Kapsukas), Kėdainiai, Ukmergė ar Utena veikė tik po vieną bažnyčią. Be to, kai kuriuose nemažuose miestuose (Ignalinoje, Šalčininkuose, Radviliškyje, Pagėgiuose) tikintieji buvo priversti melstis akivaizdžiai per mažo ploto maldos namuose (priedas nr. 1), įrengtuose kapinių koplyčiose arba privačiuose gyvenamuosiuose namuose. Ignalinoje nebuvo leista baigti statyti prieš okupaciją pradėtos statyti bažnyčios, Šalčininkuose ir Radviliškyje bažnyčios sudegė karo metais, o Pagėgiuose bažnyčios pastatas tiesiog buvo nusavintas ir vėliau nugriautas.

Tačiau bene didžiausia disproporcija tarp gyventojų skaičiaus ir veikiančių parapijų tinklo susiklostė Klaipėdos mieste, kurio gyventojų sudėtis po karo radikalai pasikeitė. Nors katalikų skaičius Klaipėdoje smarkiai padidėjo, jie buvo priversti glaustis vienintelėje veikiančioje bažnytėlėje, kuri 1945 m. buvo įrengta buvusiuose liuteronų maldos namuose. Šią problemą iš dalies galėjo išspręsti 1956-1960 m. tikinčiųjų lėšomis (1957-1959 m. jos statybai buvo išleista beveik 2,5 mln. rublių)³ pastatyta nauja erdvi bažnyčia, tačiau, kaip žinoma, sovietų valdžia paskutinę akimirką nusprendė neleisti jos atidaryti. Toks sovietų valdžios žingsnis, grubiai pamynęs

2 1960 m. kovo 19 d. RKRT įgaliojimo J. Rugienio raštas KP Akmenės rajono komiteto sekretoriui, *ibid*, b. 118, l. 119

3 Klaipėdos bažnyčios išlaidų 1957-1959 m. suvestinė, *ibid*, b. 127, l. 84.

elementaraus teisingumo normas, vėliau tapo vienu svarbiausių įtampos židinių santykiuose tarp režimo ir Bažnyčios. Ne ką mažiau nuskriausta jautėsi ir Klaipėdoje likusių liuteronų bendruomenė. Nors po karo Klaipėdoje daugiau ar mažiau sveikos liko 5 buvusios liuteronų bažnyčios, tačiau nei viena iš jų miesto liuteronų parapija negalėjo naudotis: vienoje buvo įrengtas prekybinio uosto klubas, kitoje – kultūros namai, dvi atiduotos katalikams ir stačiatikiams. Tuo tarpu viena seniausių, XVII a. statyta Šv. Jono bažnyčia buvo palikta be priežiūros ir nerestauruojama. Buvo ignoruojami Klaipėdos liuteronų prašymai šią bažnyčią restauruoti valstybės lėšomis arba atiduoti naudotis jiems, todėl jie turėjo melstis privačiame name, vėliau buvusioje kapinių koplyčioje įrengtoje stačiatikių cerkvėje.

Liuteronai buvo akivaizdžiai diskriminuojami ir kituose miestuose, kur išliko negausios, tačiau pakankamai aktyvios jų bendruomenės. Pavyzdžiui, Biržuose išliko karo metais ne itin smarkiai nukentėjusi (sudegė stogas) liuteronų bažnyčia. Prašymai duoti leidimą suremontuoti šią bažnyčią buvo ignoruojami, o 1960 m. vietos valdžia nusprendė ją nugriauti. Šiam sprendimui pritarė ir RKRT įgaliotinis, motyvuodamas tuo, kad liuteronai bažnyčia naudojami „neteisėtai“.⁴ 1953 m. savo senųjų maldos namų neteko ir liuteronai Kaune, Jurbarko bei Joniškioje. Į daugkartinius šių miestų liuteronų prašymus grąžinti jiems uždarytas bažnyčias ir registruoti parapijas buvo nereaguojama. Kitur liuteronai taip pat dažnai buvo priversti rinktis pamaldoms privačiuose namuose, o anksčiau jiems priklausiusios bažnyčios nusavintos ir perstatytos, pritaikant jas pasaulietinėms reikmėms.

Tose vietovėse, kur liuteronų beveik nebeliko, o į jų vietas atsikėlė katalikai, Katalikų Bažnyčia mėgino perimti kai kurias iš uždarytų liuteronų bažnyčių, tačiau ne visada sėkmingai. Pavyzdžiui, 1960 m. buvo atmestas tuometinio Klaipėdos klebono kun. Liudo Povilonio prašymas perduoti katalikams uždarytą liuteronų bažnyčią Juodkrantėje, kurią buvo numatyta paversti klubu. Neatsižvelgta buvo ir į katalikų pageidavimus naudotis 1960 m. uždaryta liuteronų bažnyčia Nidoje. Neigiamą valdžios poziciją abiem pastaraisiais atvejais sustiprino ir tai, kad jos buvo kurortinėje zonoje, pamėgtoje ne tik lietuvių, bet ir poilsiautojų, gausiai atvykstančių iš kitų Sovietų Sąjungos regionų. Tokiose vietovėse veikiančios katalikų bažnyčios, anot valdžios pareigūnų, galėjo daryti „neigiamą poveikį turistų idėjiniam-politiniam auklėjimui“. Būtent taip 1962 m. RKRT įgaliotinis motyvavo būtinybę uždaryti bažnyčią Palūšėje, kur buvo įkurta turistinė bazė⁵. Uždarytoje Palūšės bažnyčioje planuota įrengti muziejų,

4 1961 m. kovo 7 d. RKRT įgaliotinio J. Rugienio raštas Biržų rajono VK pirmininkui, *ibid.*, l. 93.

5 1962 m. liepos 11 d. RKRT įgaliotinio pažyma, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 138, l. 41-42.

kuris būtų panaudotas „teisingam“ poilsiautojų auklėjimui. Tiesa, Palūšėje toks projektas nebuvo realizuotas, o štai Nidoje ir Juodkrantėje buvusiose liuteronų bažnyčiose muziejai buvo įkurti.

Daugelyje vietų kunigai atlikinėjo religines apeigas ne tik oficialiai įregistruotoje pagrindinėje parapijos bažnyčioje, bet ir parapijos ribose esančiose neregistruotose, dažniausiai kapinių koplyčiose. Septintojo dešimtmečio pradžioje RKRT įgaliotinis davė nurodymus vietos valdžios institucijoms griežčiau kovoti su tokia praktika, o LSSR MT priėmė nutarimą, pagal kurį 42 oficialiai nenaudojamos kapinių koplyčios buvo perduotos rajonų VK žinion, leidžiant jas nugriauti arba panaudoti kitiems tikslams⁶. Reikia pažymėti, kad parapijų tinklo priderinimui prie pasikeitusių sąlygų ne padėjo, bet netgi trukdė ir tai, kad nuo šeštojo dešimtmečio vidurio daugiau galių sprendžiant naujų maldos namų atidarymo ir tikinčiųjų bendruomenių registravimo klausimus buvo suteikta sąjunginių respublikų MT, kurioms pagal 1955 m. vasario 17 d. SSRS MT nutarimą buvo perduota lemiamo balso teisė šioje srityje. Sovietų Lietuvos vadovai, tarp kurių didelę įtaką turėjo ortodoksinių pažiūrų komunistai, vengė priimti Bažnyčiai palankesnius sprendimus, neretai priešindamiesi liberalesnei RKRT pozicijai šiais klausimais.

Karo metais Lietuvoje buvo sugriauta arba smarkiai nukentėjo apie 50 įvairioms konfesijoms priklausiusių pastatų*. Nuo šeštojo dešimtmečio vidurio imtasi iniciatyvos sunaikinti išlikusius bažnyčių griuvėsius, matyt, baiminantis tikinčiųjų reikalavimų, kad jiems būtų leista atstatyti apgriautas šventoves. Nepaisant tikinčiųjų protestų, dauguma nukentėjusių bažnyčių buvo nugriauta arba perstatyta. Panašus likimas šiuo laikotarpiu ištiko ir kai kurias jau po karo uždarytas bažnyčias bei koplyčias. Kaune 1954 m. buvo nugriauta Šv. Kryžiaus išaukštinimo koplyčia Šančiuose, 1968 m. - Švč. Jėzaus Širdies koplyčia Lampėdžiuose, Šiauliuose 1957 m. - buvusi liuteronų bažnyčia. Toliau negailestingai naikintas išlikęs žydų religinės architektūros paveldas. Pavyzdžiui, Kaune septintajame dešimtmetyje buvo nugriautos dar dvi išlikusios sinagogos. Daugelyje kitų vietų išlikę sinagogų pastatai buvo be jokių skrupulų perstatinėjami, pritaikant juos įvairioms ūkinėms reikmėms.

Kita vertus, nuo šeštojo dešimtmečio vidurio režimo atstovai susirūpino civilizuotesniu uždarytų kulto pastatų, visų pirma, pripažintų architektūros paminklais, panaudojimu. Iki tol dauguma uždarytų bažnyčių buvo paverstos įvairių ūkinių organizacijų sandėliais arba paliktos be priežiūros, buvo niokojami jose buvę religinio

⁶ 1963 m. sausio 21 d. LSSR MT nutarimas, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 142, l. 94-96.

* Į šį skaičių neįeina karo metais nukentėjusios sinagogos, apie kurias nėra tikslų duomenų.

meno paminklai. Tokia padėtis, žinoma, žeidė ne tik tikinčiųjų jausmus, bet ir kėlė pasipiktinimą daugumai gyventojų, visų pirma, inteligentijai, kurios nuomonės sovietų režimas negalėjo visiškai nepaisyti.

Pirmiausia, reikėjo spręsti žymiausių Vilniaus bažnyčių (Arkikatedros, Šv. Kazimiero, Šv. Jokūbo ir Pilypo) problemą, kadangi po J. Stalino mirties buvo pradėta reikalauti jas gražinti tikintiesiems. Vietos valdžia nepasidavė visuomenės spaudimui ir netgi iš dalies Maskvos raginimams. 1956 m. LSSR MT nutarė ne gražinti Arkikatedrą tikintiesiems, o perduoti Dailės muziejui, įpareigojant jį čia įrengti paveikslų galeriją. Pasiteisinęs Arkikatedros pritaikymo eksperimentas paskatino sovietų kultūros politikos planuotojus panašiai panaudoti ir kai kurias kitas Vilniaus bažnyčias: Šv. Kazimiero bažnyčioje buvo įsteigtas Ateizmo muziejus⁷, Šv. Jonų – Mokslo, Visų Šventųjų – Liaudies meno. Tačiau muziejai uždarytose bažnyčiose buvo įrenginėjami tik didžiuosiuose miestuose, tuo tarpu kitur ir toliau daugiausia liko sandėliai. Pagal RKRT įgaliotinio sudarytą uždarytų kulto pastatų sąrašą (priedas nr. 2), į kurią buvo įtraukti 124 objektai, aštuntojo dešimtmečio viduryje jie buvo naudojami kaip:

sandėliai - 31,

muziejai ir kitos ekspozicinės salės - 17,

nenaudojami – 14

sporto salės – 7

kino teatrai ir kultūros namai – 7

švietimo įstaigos – 6

gyvenamieji namai – 6

archyvai, knygų saugyklos – 6⁸.

Norintys remontuoti ar restauruoti veikiančius maldos namus taip pat susidurdavo su nemažomis kliūtimis. Po šiuo atžvilgiu gana liberalios šeštojo dešimtmečio antrosios pusės septintojo dešimtmečio pradžioje bažnyčių remonto kontrolė vėl buvo sugriežtinta. Nuo šiol leidimus dėl maldos namų remonto RKRT įgaliotinis išduodavo tik po to, kai jo pavedimu vietos valdžios institucijų sudarytos komisijos priimdavo sprendimą dėl remonto reikalingumo. Visi remonto ir

7 Beje būta pasiūlymų šį muziejų įrengti uždarytoje Piatnickajos cerkvėje, tačiau vis tik buvo apsispręsta dėl šv. Kazimiero bažnyčios. Vienas iš pagrindinių veiksnių, aišku, galėjo būti ekspozicinio ploto galimybės, tačiau neatmestina prielaida, kad lemiamas motyvas buvo siekis Lietuvos Katalikų Bažnyčiai parodyti simbolinį pažeminimo ženklą, paverčiant ateizmo muziejumi po Arkikatedros turbūt svarbiausią katalikų šventovę Vilniuje.

8 1975 m. parengtas neveikiančių maldos namų sąrašas, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 215, l. 87-95.

rekonstrukcijos darbai turėjo būti derinami su statybas kontroliuojančiomis institucijomis. Bet kokie nukrypimai nuo suderinto projekto buvo negailestingai baudžiami. Pavyzdžiui, 1961 m. Turmanto sentikiams buvo liepta nugriauti jų bažnyčios apmūrijimą plytomis, kuris nebuvo suderintas su rajono architektu. Tais pačiais metais be valdžios leidimo pristatyti bokštą buvusioje Velžio (Panevėžio raj.) moterų vienuolyno koplyčioje mėginęs kun. Kazimieras Čepulis OFM ne tik neteko dvasininko registracijos pažymėjimo, bet ir pati bažnyčia buvo uždaryta.

Centralizuoto žaliavų skirstymo sąlygomis remontui reikalingas statybines medžiagas buvo galima gauti tik per valstybinę tiekimo sistemą. RKRT įgaliotinis J. Rugienis jau 1960 m. pasiūlė 70 proc. sumažinti medienos ir 50 proc. kitų statybinių medžiagų išskyrimą maldos namų remontui⁹. Statybinės medžiagos paprastai buvo skiriamos tik tų maldos namų remontui, kurie buvo įtraukti į architektūros paminklų sąrašus. Sovietmečiu egzistavo trys architektūros paminklų kategorijos – sąjunginės, respublikinės ir vietinės reikšmės paminklai. 1967 m. papildytame sąjunginės reikšmės architektūros paminklų sąrašė buvo 13 Lietuvos kulto pastatų (iš viso 23 objektai), į 1961 m. patvirtintą respublikinės reikšmės paminklų sąrašą buvo įtraukta 70 kulto pastatų (68 katalikų ir 2 evangelikų-reformatų, iš viso 196 objektai), o 1963 m. patvirtintame vietinės reikšmės architektūros paminklų sąrašė buvo 198 maldos namai (iš viso 459 objektai).

Tik nuo septintojo dešimtmečio pabaigos pradėta skirti daugiau lėšų iš valstybės biudžeto reprezentacinių sakralinės architektūros paminklų restauravimui. Į Mokslinių restauracinių gamybos dirbtuvių planus buvo įtraukta nemažai uždarytų bažnyčių Vilniuje ir Kaune. Tačiau valstybės lėšomis paprastai buvo restauruojami tik neveikiantys maldos namai. Pagal sovietinius įstatymus architektūros paminklais pripažintų pastatų naudotojai turėjo savo lėšomis vykdyti jų restauravimą ir remontą. Paminklosaugos institucijoms buvo žymiai lengviau priversti rūpintis architektūros paminklais pripažintų bažnyčių priežiūra tikinčiuosius, kurie, viena vertus, patys buvo suinteresuoti gera naudojamo pastato išvaizda, kita vertus, bijojo jį prarasti, jeigu nevykdys nurodymų. Taip naudodama tikinčiųjų pinigus sovietinė paminklosauga galėjo demonstruoti savo rūpestį kultūros paminklais.

Kunigų parengimo kontrolės stiprinimas

Po J. Stalino mirties buvo atsisakyta represijų kaip pagrindinio dvasininkų kontrolės įrankio. Nors represijų prieš dvasininkus sumažėjo, o išgyvenusiems

9 1960 m. kovo 9 d. RKRT įgaliotinio raštas LSSR MT reikalų vedėjo pavaduotojui D. Petrylai, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 118, l. 107.

lageriuose buvo leista sugrįžti ir toliau dirbti, postalininiu laikotarpiu atsirado dar daugiau kliūčių naujų kunigų parengimui. Visų pirma, toliau mažintas priėmimo į vienintelę Kaune veikusią kunigų seminariją limitas, kuris septintojo dešimtmečio viduryje pasiekė minimalią ribą: 1965-1966 m. m. seminarijoje jau buvo tik 25 klierikai.

Be to, buvo sukurta gana efektyvi sistema, kuri turėjo padėti dar mokykloje išaiškinti pašaukimą jautusius, į seminariją stoti planavusius jaunuolius ir jų atžvilgiu taikyti atitinkamas auklėjimo priemones. Stojančiųjų į seminariją sąrašus turėjo patvirtinti RKRT įgaliotinis, kuris pirmiausia atsižvelgdavo į jų perspėjančius signalus iš mokyklų. Dažniausiai tokią informaciją pateikdavo mokyklų komjaunimo organizacijos. Pavyzdžiui, 1961 m. Platelių vidurinės mokyklos komjaunimo organizacijos sekretorius prašė RKRT įgaliotinį sutrukdyti į kunigų seminariją įstoti Jonui Petrauskui, motyvuodamas tuo, kad tarp jo giminių yra teistų už antitarybinę veiklą¹⁰.

Vis tik svarbiausias įgaliotinio informacijos apie kandidatus į seminariją šaltinis buvo KGB, kuris mokyklose buvo sukūręs gana platų agentūros tinklą tarp mokytojų ir mokinių. Svarbiausia KGB užverbuotų mokytojų užduotis buvo sekti mokinių nuotaikas ir informuoti apie pastebėtus negatyvius reiškinius jų tarpe. KGB iš mokytojų agentų ypač laukė informacijos apie moksleivių religinius įsitikinimus, jų ryšius su kunigais. 1980 m. KGB rajonų skyriams buvo išsiuntinėtas centro potvarkis „Dėl agentūrinio-operatyvinio darbo sustiprinimo tarp asmenų, ketinančių stoti į kunigų seminariją“. KGB Švenčionių rajono skyrius, gavęs šią instrukciją, ne tik surengė pokalbius su rajono vidurinių mokyklų vadovais, švietimo skyriaus darbuotojais, bet ir davė atitinkamas instrukcijas agentams bei patikimiems asmenims iš pedagogų tarpo¹¹.

Nelengva buvo įstoti į seminariją ir vyresnio amžiaus asmenims, prieš tai jau įgijusiems kokią nors pasaulietinę specialybę. 1957 m. į seminariją nesėkmingai mėgino stoti V. Degutis, kuris iki tol dirbo mokytoju Laižuvoje. O štai Petrą Budriūną „Gulbinų“ kolūkio (Biržų raj.), kuriame jis dirbo prieš įstodamas į seminariją, vadovybė norėjo susigrąžinti, neduodama jam pažymėjimo išsiregistravimui. Juozas Klimavičius 1978 m. iš seminarijos pirmojo kurso įgaliotinio reikalavimu buvo atleistas, nes paaiškėjo, kad jis, kaip buvo reikalaujama, neatidirbo trijų metų pagal įgytą kino mechaniko specialybę. Tuos asmenis, kurie prašymus stoti į seminariją pateikdavo jau įgiję didesnę gyvenimišką patirtį, sovietų valdžios pareigūnai vertino itin atsargiai.

¹⁰ Platelių vidurinės mokyklos komjaunimo organizacijos sekretorius laiškas RKRT įgaliotiniui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 129, l. 116.

¹¹ LSSR KGB Švenčionių raj. skyriaus pažyma LSSR KGB penktosios valdybos viršininkui E. Baltinui „Apie nuveiktą darbą išaiškinant kandidatus į kunigų seminariją“, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau LYA), f. K-1, ap. 15, b. 4380, l. 12.

Pavyzdžiui, 1958 m. RKRT įgaliotinis neleido priimti į seminariją K. Naginsko ir A. Klikūno dėl to, kad pirmas buvo baigęs žemės ūkio technikumą, o antrasis – Vilniaus universitetą, „kelis metus dirbo praktinį darbą ir nepaisant to panoro tapti kunigais, reiškia jie yra dideli fanatikai, todėl mums nepageidautini“¹².

Beje, 1958 m. seminarijos vadovybė turėjo dar pakankamai didelę būsimų auklėtinių pasirinkimo galimybę, mat iš 49 pateikusių prašymus kandidatų RKRT įgaliotinis atmetė tik 4, tuo tarpu 13 kandidatų pasirodė netinkami pačiai seminarijos vadovybei¹³. Vėlesniais metais valdžios kišimasis į seminarijos studentų atranką didėjo. Pavyzdžiui, 1960 m. iš 22 kandidatų sąrašo KGB leido priimti 14, iš kurių pusė neva buvo užverbuoti¹⁴. 1985 m. buvo atmesta net 16 prašymų, nes juos padavė „jaunuoliai arba jų tėvai buvo įsivėlę į antisuomeninę veiklą“¹⁵. RKRT įgaliotinis atidžiai analizavo stojančiųjų į seminariją duomenis, atkreipdamas tų vietovių, iš kur prašymų priimti į seminariją būdavo daugiausia, valdžios ir švietimo įstaigų vadovų dėmesį dėl silpno auklėjamojo darbo. Antai devintojo dešimtmečio pradžioje ypatingą nerimą jam sukėlė tai, kad daugiausia prašymų buvo iš Kauno ir Vilniaus: per tris metus (1980-1982 m.) mokytis seminarijoje pareiškė norą 16 Kauno ir 15 Vilniaus miesto gyventojų (iš viso per šį laikotarpį gauti 106 prašymai)¹⁶.

Kauno kunigų seminarija buvo padidinto KGB dėmesio objektas, kuriame stengtasi turėti kuo tvirtesnes agentūrines pozicijas. 1957 m. pavasarį tarp 72 klierikų ir 11 dėstytojų KGB turėjo 9 agentus. Užverbuotas buvo ir seminarijos rektorius, tačiau dėl senyvo amžiaus ir sveikatos būklės, anot KGB pareigūnų, jis „negalėjo vykdyti darbo seminarijoje reikalinga kryptimi“, todėl turėjo būti pakeistas labiau kvalifikuotu agentu¹⁷. Po šeštojo dešimtmečio pabaigoje atlikto seminarijos klierikų ir dėstytojų kontingento valymo KGB įgijo daugiau galimybių kontroliuoti padėtį seminarijoje: 1960 m. tarp 56 klierikų jau buvo 13 agentų, taip pat buvo užverbuoti 8 dėstytojai¹⁸. Patenkinti kagėbistai buvo ir naujuoju seminarijos vadovu, agentu „Juozapu“, kuris turėjo vertingų ryšių užsienyje, duodavo operatyviniu požiūriu labai svarbius pranešimus. Tokias pozicijas seminarijoje KGB išlaikė iki pat devintojo dešimtmečio

12 1958 m. spalio 10 d. RKRT įgaliotinio pažyma apie seminariją, LYA, f. 1771, ap. 194, b. 9, l. 72.

13 Ibid

14 1960 m. prašymus priimti į seminariją padavusių asmenų sąrašas su KGB pastabomis, LYA, f. K-18, ap. 2, b. 221, l. 5-7.

15 1985 m. rugsėjo 12 d. RKRT įgaliotinio pažyma „Apie stojusius į kunigų seminariją 1985 metais“, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 117, l. 25.

16 1982 m. lapkričio 2 d. RKRT įgaliotinio pažyma „Apie stojusius į Kauno kunigų seminariją 1980-1982 metais“, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 110, l. 232.

17 Pažyma apie LSSR KGB Kauno miesto skyriaus operatyvinio darbo patikrinimą, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 126, l. 61.

18 Pažyma apie LSSR KGB Kauno miesto skyriaus operatyvinio darbo patikrinimą, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 147, l. 157.

vidurio, kuomet šis rodiklis buvo pasiekęs maksimalią ribą – 1985 m. pasižadėjimus bendradarbiauti su KGB buvo pasirašę 27 klierikai ir dėstytojai¹⁹.

Dėl sovietų režimo daromų kliūčių mokymo lygis seminarijoje taip pat nebuvo reikiamo lygio. Visų pirma, tai lėmė kvalifikuotų dėstytojų trūkumas. Dauguma iki okupacijos seminarijoje ir VDU Teologijos-filosofijos fakultete dirbusių dėstytojų pasitraukė į Vakarus arba buvo pašalinti iš seminarijos, o galimybės parengti naujus dėstytojus buvo labai ribotos. Nors uždarius Filosofijos-teologijos fakultetą VDU jis specialiu Vatikano potvarkiu buvo perkeltas į Kauno kunigų seminariją, tačiau sovietų valdžios oficialiai nepripažįstamas jis galėjo teikti teologijos licenciato ir daktaro laipsnius tik savarankiškai tam pasirengusiems kunigams*. Galimybės studijuoti užsienyje taip pat buvo labai nedidelės, jomis galėjo pasinaudoti tik KGB rekomenduoti dvasininkai, sutinkantys glaudžiai bendradarbiauti su šia institucija.

Be to, ne visiems tinkamą pasirengimą turintiems kunigams buvo leidžiama dėstyti seminarijoje. Ypač įtariai žiūrėta į kunigus vienuolius, kurių karjera seminarijoje dažniausia trukdavo neilgai. Pavyzdžiui, 1959 m. dėstyti seminarijoje pradėjęs kun. Leonardas Jagminas SJ, valdžios reikalavimu atleistas 1961 m.; kun. Vaclovas Aliulis MIC seminarijoje išsilaikė irgi tik dvejus mokslo metus. 1985 m. seminarijoje dirbo 10 dėstytojų, iš kurių tik du turėjo teologijos daktaro (abu laipsnį įgijo sovietiniais metais po studijų Romoje) ir penki teologijos licenciato laipsnį. Iš viso tarp tuo metu Lietuvoje dirbusių kunigų būta 15 daktaro ir 33 licenciato laipsnį turėjusių kunigų. Daugiau nei pusė mokslinius laipsnius buvo įgiję dar prieš okupaciją.

Lietuvos Katalikų Bažnyčios vadovų mėginimai pagerinti seminarijos dėstytojų kontingentą dažniausiai atsimušdavo į valdžios nenorą keisti jai parankią padėtį. Pavyzdžiui, 1983 m. rugpjūčio 4 d. vykusiame Lietuvos vyskupų konferencijos posėdyje buvo nutarta prašyti RKRT įgaliotinio leidimo pakeisti seminarijos dėstytojus Juozą Pranką ir Pranciškų Vaičekonį**, motyvuojant tuo, kad jie gyvena ir dirba pastoracinį darbą Vilniuje, todėl praktiškai negali būti klierikų auklėtojais, kaip to reikalavo popiežius. Į jų vietą pasiūlyti trys kandidatai: Juozapas Mintaučkis (Liturginės komisijos narys), Kazimieras Gaščiūnas ir Marijonas Petkevičius²⁰. Atsakydamas į šį prašymą, RKRT įgaliotinis telefonu pranešė Lietuvos vyskupų konferencijos

19 LSSR KGB Kauno miesto skyriaus pažyma apie agentūrinio-operatyvinį darbą 1985 m., LYA, f. K-1, ap. 14, b. 205, l. 50.

* Tiesa, 1956-1960 m. prie seminarijos oficialiai veikė vadinamieji akademiniai kursai.

* * abu jie seminarijoje pradėjo dėstyti aštuntojo dešimtmečio viduryje po studijų Romoje, kur išvyko, praėję KGB atranką ir parengimą

20 1983 m. rugpjūčio 5 d. Lietuvos vyskupų konferencijos pirmininko, vysk. L. Povilonio raštas RKRT įgaliotiniui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 265, l. 44.

pirmininkui, vysk. L. Poviloniui, „kad mūsų nuomone reikėtų parinkti pajėgesnius dėstytojus, o ne tokius: Mintaučkis gimęs 1913 m., kažkodėl dažnai kilnojamas iš vienos vietos į kitą, Petkevičius teistas, blogos sveikatos, Gaščiūnas ekstremistinių pažiūrų“²¹.

Kontroliuojančios sovietų valdžios institucijos akylai prižiūrėjo būsimų kunigų rengimą seminarijoje. Pavyzdžiui, 1983 m. patikrinusi katalikų kunigų seminarijų veiklą, RKRT nutarė, kad siekiant pagerinti besimokančiųjų šiose seminarijose politinį auklėjimą, tikslinga: 1) į mokymo programą šalia jau egzistavusio SSRS konstitucijos kurso papildomai įvesti SSRS istorijos probleminį dėstymą; 2) rekomenduoti seminarijų vadovybei daugiau dėmesio skirti internacionaliniam klierikų auklėjimui, Kauno kunigų seminarija tuo tikslu turėtų priimti daugiau kitų tautybių respublikos gyventojų; 3) imtis priemonių, kad seminarijos auklėtiniai vasaros praktikos nebūtų siunčiami į tas parapijas, kuriose dirba kunigai „ekstremistai“ (priedas nr. 3)²².

Dar viena svarbi kliūtis tinkamam būsimų kunigų rengimui buvo naujausios teologinės ir dvasinės literatūros trūkumas seminarijoje. Per visą sovietų okupacijos laikotarpį Kauno kunigų seminarijos auklėtiniai mokėsi iš prieškarinių vadovėlių arba iš vadinamųjų skriptų, t. y. paskaitų konspektų. Pagal 1959 m. patvirtintą SSRS Glavlito instrukciją „Dėl užsienio religinės literatūros ir religinio kulto reikmenų įvežimo į SSRS teritoriją tvarkos“ Kauno kunigų seminarija, skirtingai nei Rusijos Stačiatikių Bažnyčios dvasininkų rengimo institucijos, nebuvo įtraukta į sąrašą asmenų ir organizacijų, kurios galėtų gauti religinę literatūrą iš užsienio²³. Į šį sąrašą nepateko ir nei vienas Katalikų Bažnyčios hierarchas, tad pagal instrukciją religinę literatūrą į Lietuvą galėjo įvežti tik atvykstantys užsieniečiai ir iš vizitų užsienyje grįžtantys dvasininkai (asmeniniam naudojimui, t. y. ne daugiau kaip po 2 egz.).

Religinės literatūros sklaidos galimybių varžymas

Pasauliečiai sovietų okupacijos metais patyrė dar didesnę religinės literatūros badą nei dvasininkai. Nors po J. Stalino mirties religinės literatūros leidyba Lietuvoje buvo šiek tiek liberalizuota, tačiau oficialiai leidžiamos religinės literatūros spektras buvo labai siauras²⁴. Be to, nuo šeštojo dešimtmečio vidurio pradėti leisti kalendoriai ir

21 RKRT įgaliotinio rezoliucija ant to paties dokumento.

22 1983 m. vasario 24 d. RKRT nutarimas „Dėl katalikų dvasinių seminarijų mokinių politinio auklėjimo sustiprinimo priemonių“, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 112, l. 51-53.

23 1959 m. liepos 31 d. instrukcija „Dėl užsienio religinės literatūros ir religinio kulto reikmenų įvežimo į SSRS teritoriją tvarkos“, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 53, l. 60-63.

24 Daugiau apie tai žr.: A. Streikus, „Religinė spauda sovietinio totalitarinio režimo sąlygomis 1953-1967 m.“, *LKMA Metraštis*, t. XII, 1998, p.149-156.

maldynai buvo griežtai cenzūruojami RKRT įgaliotinio ir Glavlito. Pavyzdžiui, 1957 m. parengtame katalikų maldyne LSSR Glavlito cenzoriams užkliuvo maldos, kuriose būta teiginių, neva galėjusių pakenti SSRS tautų draugystei, o „maldoje „Sveika Marija, dangaus lelija“ per šventąją Mariją raginama gelbėti tautą nuo nelaimių, kuriose ji skęsta, ir žūstančius nuo priespaudos“²⁵. Tais pačiais metais išleistame kalendoriuje buvo pareikalauta šalia kitų datų nurodyti ir sovietines šventes, be to, liepta pašalinti šventųjų biografijas. RKRT įgaliotinio reikalavimu buvo gerokai sutrumpintas ir 1967 m. pagal II Vatikano Susirinkimo nutarimus parengtas naujas Liturginis maldynas, į kurį rengėjai norėjo įdėti ir trumpą katekizmą bei išsamius atnaujintos liturgijos paaiškinimus.

Į Lietuvą iš užsienio paštu siunčiama religinė literatūra taip pat dažnai nepasiekdavo savo adresato. Siuntas tikrinę Glavlito pareigūnai nemažą dalį religinių leidinių konfiskuodavo arba nukreipdavo į bibliotekų spec. fondus. Pavyzdžiui, 1960 m. buvo konfiskuoti 243 paštu iš užsienio atkeliavusios religinės literatūros egzemplioriai²⁶. Tarp jų buvo ne tik Antano Maceinos bei Felikso Bartkaus knygos, bet ir kelios dešimtys maldaknygių „Būk mums geras“, kuriose buvo rasta neva nacionalistinio turinio maldų. Nors devintajame dešimtmetyje kai kurie respublikos religiniai veikėjai pagaliau buvo įtraukti į sąrašą asmenų, galinčių asmeniniams poreikiams iš užsienio parsisiųsti religinę literatūrą, tačiau ją vis vien tikrindavo ir esant reikalui konfiskuodavo Glavlitai.

Religinė literatūra ir kiti su religiniu kultu susiję daiktai ne retai buvo konfiskuojami ir pasienyje. Netgi RKRT įgaliotiniui kartais tekdavo tarpininkauti, kad pernelyg priekabių muitininkų atimti visiškai nekalti spaudiniai ar daiktai būtų gražinti. Pavyzdžiui, 1983 m. jis prašė, kad kun. B. Radavičiui būtų gražinti Šeremetjevo aerouosto muitinėje iš jo paimti paveikslėliai su Jurgio Matulaičio (100 vnt.) ir popiežiaus (17 vnt.) atvaizdais bei rožančiai²⁷. Daug griežtesnis įgaliotinis būdavo tuomet, kai buvo atimama religinė literatūra. Kai 1987 m. iš Kauno kunigų seminarijos studento J. Panevėžio Bresto muitinėje buvo konfiskuota keliasdešimt religinio turinio knygų, kurias jis vežėsi iš Lenkijos, įgaliotinis ne tik nepadėjo jų atgauti, bet ir įspėjo seminarijos rektorių, kad klierikai pažeidinėja tarybinius įstatymus.

Iki okupacijos Lietuvoje leistą religinę literatūrą taip pat siekta paslėpti nuo

25 LSSR Glavlito ataskaita apie darbą 1957 m., in: *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje: dokumentų rinkinys*, sud. A. Streikus ir J. Bagušauskas, Vilnius, 2005, p. 248.

26 LSSR Glavlito pažyma apie iš užsienio gaunamos literatūros kontrolę 1960 m., LYA, f. 1771, ap. 208, b. 13, l. 46.

27 1983 m. birželio 10 d. RKRT įgaliotinio raštas muitinės viršininkui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 264, l. 30.

visuomenės akių. Jau per pirmąjį pokario dešimtmetį beveik visi religiniai leidiniai buvo išimti iš valstybinių bibliotekų bendrųjų fondų. Nuo šeštojo dešimtmečio vidurio daugiau dėmesio skirta išlikusių nevalstybinių religinės literatūros židinių likvidavimui. 1954 m. Glavlito pastangomis buvo likviduota Marijampolės bažnyčioje paslėpta turtinga buvusio marijonų vienuolyno biblioteka. O štai 1962 m. pavasarį RKRT įgaliotinis davė tokį nurodymą Plungės rajono VK pirmininkui:

„Plungės katalikų bažnyčioje, virš zakristijos, yra nemažas kiekis religinio turinio knygų, tikybos vadovėlių, buržuazinių laikraščių rinkinių. Sutinkamai su įstatymų taikymo kultams instrukcija religinės bendruomenės negali turėti jokių bibliotekų ir skaityklų. Išeinant iš to, prašome išimti iš bažnyčios visą ten esančią literatūrą, nesusietą su religinių apeigų atlikimu. Pagal savo nuožiūrą nevertingą literatūrą galima išėmus likviduoti, o kitą pagal galimybę panaudoti ateistinei propagandai“²⁸

Cenzūra stengėsi nepraleisti į viešąjį diskursą jokio teksto, kuriame būtų palankiai atsiliepiama apie religiją, iš grožinės literatūros kūrinių negailestingai braukiami pozityviai interpretuojami religiniai motyvai. Pavyzdžiui, 1976 m. iš poeto Leonardo Gutausko rinkinio „Vartai po diemedžiu“ Glavlitas pareikalavo 5 eilėraščius išimti ir 25 pataisyti, motyvuodamas tuo, kad jie yra „paremti krikščioniškais simboliais bei maldų formulėmis“²⁹. Viešajame diskurse taip pat buvo nepageidaujami pernelyg atviri pasisakymai, atskleidžiantys sovietų režimo antireliginės politikos metodus, statistiniai duomenys, kurie leistų suabejoti šios politikos efektyvumu. Pavyzdžiui, 1976 m. „Mokslo“ leidyklos spaudai parengtoje knygoje „Pražūtingasis svaiginimasis“ Glavlitui užkliuvo tokios frazės: „Ten kur sąmoningai ar nesąmoningai dainų šventės mėginta priešpastatyti religinėms šventėms, t. y. jos organizuojamos tuo pačiu laiku, kai prasideda mišios, į bažnyčią susirenka mažai žmonių“; „programą buvo nutarta pradėti tokiu metu, kad žmonės įsijungę į festivalį, nespėtų nuvykti į atlaidus“³⁰. 1985 m. iš radijo laidos „Moksliniai-leniniai ateizmo principai“ nurodyta išimti duomenis, kad pagal apklausą Alytaus medvilnės kombinate yra 62 proc. tikinčiųjų, 52 proc. tiki pomirtiniu gyvenimu³¹. 1980 m. pagaliau buvo leista oficialiai spausdinti mažąjį katekizmą (60 tūkst. egz.), kuriame atsispindėjo po Vatikano II Susirinkimo prasidėjus Bažnyčios atsinaujinimo procesas.

Asmenys, mėginantys neoficialiai spausdinti ir platinti religinę literatūrą buvo

28 1962 m. balandžio 5 d. RKRT įgaliotinio raštas Plungės raj. VK pirmininkui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 136, l. 57.

29 1976 m. gegužės 11 d. LSSR Glavlto pažyma LKP CK, LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 149, l. 3.

30 Ibid.

31 LSSR Glavlito ataskaita apie darbą 1985 metais, LCVA, f. R-522, ap. 2, b. 222, l. 2.

persekiojami ir baudžiami. Tokių bylų ypač padaugėjo nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios, kai religinės savilaidos apimtys smarkiai padidėjo. Skaudus smūgis slaptai religinės literatūros leidybai buvo suduotas 1974 m., kai buvo iškeltos net kelios bylos šioje veikloje aktyviai dalyvavusiems asmenims. Visų pirma, minėtina pirmoji „LKB Kronikos“ leidėjų byla, pagal kurią buvo suimti septyni asmenys (Petras Plumpa, Povilas Petronis, Jonas Stašaitis, Juozas Gražys, Jonas Patriubavičius, Virgilijus Jaugelis ir Nijolė Sadūnaitė), vaidinę svarbų vaidmenį kuriant ne tik „LKB Kronikos“, bet ir kitų religinių leidinių dauginimo ir platinimo tinklą. Tais pačiais metais buvo iškelta mažiau žinoma baudžiamoji byla Boleslovui Kulikauskui ir Jonui Ivanauskui, kurie organizavo maldyno ir knygos „Jaunuolio pasaulėžiūra“ šrifto pagaminimą Kauno V. Kapsuko spaustuvėje. 1974-1985 m. už religinės literatūros leidimą ir platinimą iš viso buvo nuteista daugiau nei 20 asmenų. 1985 m. rugsėjo 13 d. LSSR Aukščiausiasis teismas išnagrino vieną paskutiniųjų religinės literatūros leidėjų bylų, pagal kurią buvo nuteisti 5 asmenys, per keletą metų išleidę keliasdešimt tūkstančių religinių atvirukų ir kelis šimtus maldaknygių.

Nebesugebėdamas vien represijomis sustabdyti religinės savilaidos sklaidą, sovietų režimas buvo priverstas sudaryti daugiau galimybių oficialiai leisti religinę literatūrą. Aštuntajame dešimtmetyje buvo išleistas naujai išverstas Naujasis testamentas, Psalmynas, Trumpasis katekizmas, dvi maldyno laidos. Jų rengimas spaudai buvo griežtai kontroliuojamas, o tiražai nepatenkino realių poreikių. Be to, nemaža tiražo dalis propagandos tikslais buvo išdalijama arba išsiuntinėjama išeivijos lietuviams. Tai, kad oficialiai leidžiama religinė literatūra atliko svarbią propagandinę funkcija liudija ir toks faktas, kad ją buvo numatyta eksponuoti Lietuvos SSR skyriuje tarptautinėje mugėje, kuri 1978 m. vyko Vienoje.

Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje buvo atgaivinta ir oficialaus katalikiško periodinio leidinio idėja. Vis tik režimo atstovų ir Bažnyčios vadovų požiūris dėl tokio leidinio pobūdžio buvo pernelyg skirtingas, kad būtų įmanoma pasiekti abiem pusėm priimtina kompromisą. 1979 m. pabaigoje RKRT įgaliotinis kaltino vyskupijų valdytojus, kad jie neva spaudžiami „ekstremistų“ atsisakė leisti iliustruotą žurnalą, o vysk. L. Povilonis pareiškęs, kad mums nereikia tokio žurnalo, kokį turi Rusijos Stačiatikių Bažnyčia³². Tačiau tokių kaltinimų pagrįstumu verčia suabejoti tai, kad po metų vysk. L. Povilonis vėl prašė duoti leidimą katalikiškam žurnalui, o RKRT įgaliotinis dabar jau nebepritare periodinio leidinio idėjai, motyvuodamas tuo, kad „jo

32 1979 m. gruodžio 11 d. RKRT įgaliotinio P. Anilionio raštas RKRT pirmininkui V. Kuroedovui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 103, l. 263.

pasirodymas nenuramins ekstremistų, jie stengsis užgrobti vadovavimą jam, o nepavykus to padaryti, šantažuos rašančius į jį ir dėl to žurnalas turės užsidaryti“³³. LKP CK vadovybė, svarsčiusi su Katalikų Bažnyčios veikla susijusias problemas, taip pat nesutiko leisti katalikišką žurnalą, kuris neduotų apčiuopiamos naudos, o tik „sukurtų naują karštą tašką respublikoje“³⁴. Keik vėliau įgaliotinis atskleidė dar vieną motyvą, dėl kurio buvo atsisakyta katalikiško žurnalo idėjos – jame būtų reikėję spausdinti kai kuriuos režimui nepalankius Vatikano leidžiamus oficialius dokumentus.³⁵

1982 m. valdžios ir Bažnyčios atstovams pavyko pasiekti kompromisą tik dėl informacinio pobūdžio metraščio „Katalikų kalendorius-žinynas“ leidybos. Nors šio periodinio leidinio apimtis ir spausdinamos medžiagos įvairovė dėl sumanaus jo rengėjų laviravimo palaipsniui plėtėsi, jis taip pat neišvengė cenzūros. Pavyzdžiui, 1985 m. į jį nebuvo leista įdėti Palaimintojo Mykolo Giedraičio, kurio 500-osios mirties metinės tais metais minėtos, biografijos. Ypatingas dėmesys cenzūruojant šį leidinį buvo skiriamas kunigų nekrologams: nebuvo galima minėti apie velionio patirtas represijas, neleidžiama spausdinti valdžiai neįtikusių kunigų atvaizdų³⁶.

KGB įtakos religinių organizacijų valdymui didėjimas

Po J. Stalino mirties sovietų režimui atsisakant masinių represijų kaip svarbiausio visuomenės valdymo įrankio, represinės režimo struktūros buvo priverstos keisti ir savo darbo su dvasininkija prioritetus. Tokiomis aplinkybėmis į pirmą vietą buvo iškeltas Bažnyčios valdymo kontrolės stiprinimas. 1957 m. LSSR KGB pirmininkas K. Liaudis A. Sniečkui tokia seka išdėstė pagrindines veiklos kryptis Bažnyčios atžvilgiu: „Tęsimas politikos kelti į vadovaujančius postus katalikų bažnyčioje mūsų agentūrą ir progresyviai nusiteikusius kunigus, jų autoriteto stiprinimas ir sąlygų propaguoti „sugyvenimo“ su tarybų valdžia liniją sudarymas, bažnyčios veiklos apribojimas religiniais klausimais tarybinių įstatymų rėmuose, reakcingai nusiteikusių kunigų izoliavimas ir labiausiai nesutaikomų represavimas“³⁷

Pasinaudodamas Šv. Sosto noru atkurti dėl represijų ir kai kurių vyskupų pasitraukimo į Vakarus išretėjusią Bažnyčios hierarchiją Lietuvoje, KGB dėjo daug

33 1981 m. balandžio 7 d. RKRT įgaliotinio pažyma LKP CK, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 108, l. 161.

34 1981 m. gegužės 29 d. RKRT įgaliotinio P. Anilionio raštas RKRT pirmininkui V. Kuroedovui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 108, l. 226.

35 1983 m. liepos 8 d. RKRT įgaliotinio pažyma RKRT apie probleminių klausimų sprendimą, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 112, l. 175.

1. 36 N. Šepetys, „Katalikų kalendorius-žinynas sovietmečiu“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 1998, nr. 11-12, p. 464.

37 1957 m. balandžio 29 d. LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio pažyma A. Sniečkui apie KGB darbą 1956 m., LYA, f. K-1, ap. 10, b. 232, l. 14.

pastangų, kad visų vyskupijų valdymas būtų sutelktas jo kontroliuojamų dvasininkų rankose. Visiškai sėkmingai realizuoti šį planą sutrukdė energingi iš lagerio 1956 m. grįžusio vysk. T. Matulionio veiksmai³⁸. Nepaisant to, LSSR KGB vadovybė buvo patenkinta poskyrio, tiesiogiai kontroliavusio religinių organizacijų veiklą, darbu ir 1958 m. pabaigoje netgi siūlė apdovanoti labiausiai pasižymėjusius pareigūnus. Jų nuopelnams priskirta tai, kad agentas „Algis“ įgijo marijonų kongregacijos centro pasitikėjimą ir tapo vienu iš marijonų vadovu; buvo įvykdyta keletas labai vertingų verbavimų tarp Bažnyčios autoritetų; naujame Vilniaus arkivyskupijos kurijos pastate buvo įrengta pasiklausymo aparatūra; agentas „Starik“ buvo sėkmingai komandiruotas į Lenkiją su užduotimi išsiaiškinti, kokius nurodymus popiežius davė kardinolui Stefanui Vyšinskiui³⁹.

1959-1962 m. KGB pavyko dar labiau padidinti savo įtaką Bažnyčios valdymui. 1958 m. pabaigoje vysk. T. Matulionį ištrėmus į Šeduvą, o vysk. V. Sladkevičių į Nemunėlio Radviliškį, Kaišiadorių vyskupijos valdytoju iš pradžių buvo paskirtas kan. Juozapas Meidus, o vėliau kan. Povilas Bakšys, kurie KGB dokumentuose įvardijami kaip agentai „Jurginis“ ir „Putinas“⁴⁰. 1961 m. į Žagarę ištrėmtą vysk. J. Steponavičių Vilniuje pakeitė kan. Česlovas Krivaitis, kuris dar būdamas kurijos kancleriu aktyviai bendradarbiavo su KGB, turėdamas „Gedimino“ slapyvardį. Ne taip sklandžiai reikalai susiklostė Panevėžio vyskupijoje, kurios kapitula mėgino pasipriešinti valdžios spaudimui ir keletą sykių valdytoju rinko režimui nepriimtinius asmenis, kol galiausiai buvo priversta susitaikyti su tuo, kad vyskupiją iš Vievio administruotų Kaišiadorių kapitulos vikaras kan. P. Bakšys.

Vykstant II Vatikano Susirinkimui (1962-1965 m.) sovietų režimas, pasinaudodamas įvairiomis manipuliacijomis, siekė, kad jo proteguojami vyskupijų valdytojai gautų ir Šv. Sosto pripažinimą. Nors programa *maximum* ir nebuvo realizuota – nei vienas iš trijų valdžios favoritų negavo vyskupo šventimų, paskutinėje Susirinkimo sesijoje buvo pasiektas režimą bent iš dalies tenkinantis rezultatas: pašventintas vyskupu ir paskirtas apaštaliniu Kauno ir Vilkaviškio diecezijų administratoriumi Juozapas Matulaitis Labukas*, su kuriuo KGB užmezgė operatyvinį kontaktą dar 1959 m., o Č. Krivaičiui ir P. Bakšiui buvo suteikti prelatų vardai, KGB

38 Daugiau apie tai žr.: A. Streikus, „Arkivyskupo Teofiliaus Matulionio santykiai su sovietine valdžia 1956-1962 m.“, *LKMA Metraštis*, t. XII, 1998, p. 125-137.

39 LSSR KGB pirmininko pavaduotojo L. Martavičiaus 1958 m. gruodžio 24 d. raštas SSRS KGB pirmininko pavaduotojui K. Lunevui, f. K-1, ap. 3, b. 533, l. 76-79.

40 LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus 1959 m. gruodžio 25 d. raštas SSRS KGB pirmininko pavaduotojui V. Tikunovui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 569, l. 2.

* 1965 m. jis buvo išrinktas Kauno ir Vilkaviškio vyskupijų kapitulinio vikaru vietoj valdžios nemalonėn patekusio kan. J. Stankevičiaus

manymu, turėję sustiprinti jų padėtį.

Taigi, septintojo dešimtmečio viduryje visų vyskupijų valdytojų postuose buvo asmenys, kurie visiškai atitiko režimo kriterijus: 1) buvo įsipareigoję KGB; 2) jų pozicijos bent iš dalies buvo legalizuotos Šv. Sosto; 3) nei vienas iš jų nepasizymėjo dideliu pastoraciniu uolumu ir neturėjo didelio autoriteto kunigų bei tikinčiųjų tarpe. Beveik visas didžiųjų miestų parapijas septintojo dešimtmečio pabaigoje tai pat aptarnavo KGB užverbuoti kunigai. Antai 1967 m. Vilniuje Šv. Teresės bažnyčioje dirbo agentai „Gintautas“ ir „Kupstys“, Šv. Onos - „Aukštaitis“, Šv. Mikalojaus - „Gediminas“, Šv. Petro ir Pauliaus - „Daugirdas“ ir „Vaitiekūnas“, Šv. Dvasios - „Ignatjev“, Šv. Rapolo - „Antanas“, Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo - „Žigymantas“, Šv. Kryžiaus - „Juozas“, Dievo Apvaizdos - „Adomonis“ ir „Vidmantas“⁴¹.

Septintojo dešimtmečio pabaigoje KGB sėkmingai įvykdė dar keletą operacijų, kurios turėjo sustiprinti jo įtaką Bažnyčios valdymui. 1968 m. studijuoti į Romą su specialiomis KGB užduotimis išvyko agentai „Antanas“ ir „Vidmantas“, o 1969 m. vyskupų šventimus gavo artimus ryšius su KGB turėję R. Krikščiūnas ir L. Povilonis. Tiesa, pastarasis vėliau pasižymėjo labiau nonkonformistine laikysena, dėl kurios ne kartą susilaukė RKRT įgaliotinio priekaištų. 1975 m. įgaliotiniui užkliuvo vysk. L. Povilonio pamokslai, pasakyti Joniškėje ir Kauno katedroje, kuriuose jis polemizavo su ateistinės propagandos teiginiais⁴². 1978 m. siūlyta neleisti vysk. L. Poviloniui vykti į Europos vyskupų simpoziumą Romoje, motyvuojant tuo, kad jis kartais elgiasi nepageidaujamai, palaiko ryšius su ekstremistais⁴³. Kita vertus, išlikusiuose dokumentuose nėra fiksuotų KGB nepasitenkinimo vysk. L. Povilonio veikla atvejų. Atrodo, kad jis pakankamai uoliai vykdė šios institucijos užduotis užsienio išvykose, todėl buvo toleruojamas sąlyginis jo neklusnumas viduje.

Įtvirtinę pakankamai efektyvią Bažnyčios valdymo kontrolę, sovietų režimo atstovai susirūpino vyskupijų valdytojų kanoninių teisių išplėtimu. Mat Šv. Sostas rėmėsi principu sovietų valdomose teritorijose vyskupijų valdytojams suteikti tik apaštalinių administratorių įgaliojimus, kurie buvo laikino pobūdžio, todėl lengvai atšaukiami. 1972 m. pradžioje RKRT įgaliotinis savo viršininkams Maskvoje siūlė „tinkamu momentu iškelti klausimą dėl Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupijų ordinarų diskriminacijos nutraukimo ir pareikalauti jiems suteikti reziduojančių

41 1967 m. balandžio 15 d. LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus „Agentūrinių-operatyvinių priemonių planas prieš šnipų ir diversantų išmetimo atvejų“, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 658, l. 4.

42 RKRT įgaliotinio ataskaita apie darbą 1975 m., LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 92, l. 7.

43 RKRT įgaliotinio 1978 m. rugsėjo 29 d. raštas LKP CK, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 101, l. 98.

vyskupų teises”⁴⁴. Nors aštuntajame dešimtmetyje nei vienas vyskupijos valdytojas Lietuvoje neturėjo ordinaro teisių, pagal II Vatikano Susirinkimo nutarimus įkurta kolegiali bažnytinės valdžios institucija tuo metu čia vadinosi ordinarų kolegija. Vyskupijų valdytojų padėties kanoninio stabilizavimo problema tapo dar aktualesnė įsibėgėjant tikinčiųjų teisių sąjūdžiui, kuriame pagrindinis vaidmuo priklausė aktyvesniems kunigams.

Aštuntajame dešimtmetyje atotrūkis tarp režimo kontroliuojamų Bažnyčios vadovų ir pasipriešinimą remiančios dvasininkijos dalies buvo ypač didelis. Režimui nuolaidžiauojantys ir jo nurodymus vykdančios vyskupijų valdytojai neteko kunigų pasitikėjimo ir nebegalėjo daryti jiems „teigiamos“ įtakos. KGB agentūrinio įsiskverbimo galimybes mažino ir devintojo dešimtmečio pradžioje, daugiausia Šv. Sosto iniciatyva pradėta savotiška tuometinės Lietuvos Katalikų Bažnyčios vadovybės iliustracija. Spaudžiant Vatikanui, dar 1979 m. buvo priverstas atsistatydinti Vilniaus arkivyskupijos valdytojas kan. Č. Krivaitis. 1982 m. į Kaišiadoris grįžo vysk. V. Sladkevičius, 1983 m. nuo Panevėžio vyskupijos valdymo popiežius nušalino vysk. Romualdą Krikščiūną.

Stiprėjančio pasipriešinimo atmosferoje dauguma anksčiau KGB užverbuotų eilinių kunigų, kurie buvo lojalūs valdžiai ir dažniausiai pasyvūs pastoraciniame darbe, taip pat buvo izoliuoti⁴⁵. Nors tikslų duomenų apie tai, kiek šiuo laikotarpiu buvo užverbuota dvasininkų nepavyko rasti, išlikusiuose KGB dokumentuose galima aptikti užuominų, kad dėl vertingos agentūrinės informacijos trūkumo darosi vis sunkiau kontroliuoti Bažnyčios veiklą ir sustabdyti „negatyvius“ reiškinius jos aplinkoje. 1979 m. LSSR KGB 5 tarnybos 3-ojo skyriaus, kuris tuo metu kontroliavo religinių organizacijų veiklą, viršininkas J. Radzevičius buvo priverstas konstatuoti, jog „kovai su ardomosiomis reakcingų katalikų dvasininkų ir vienuolių akcijomis skyrius dar nesukūrė patikimų agentūrinių pozicijų”⁴⁶.

Didėjančią susirūpinimą agentūrinio tinklo atnaujinimu atspindi ir 1984 m. spalio 1 d. patvirtintas LSSR KGB kolegijos potvarkis „Dėl agentūrinio darbo tarp katalikų dvasininkų, vienuolių, taip vadinamų eucharistiečių ir bažnytinio aktyvo tobulinimo”

44 RKRT įgaliojimo 1972 m. vasario 23 d. raštas RKRT pirmininko pavaduotojui A. Barmenkovui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 186, l. 89.

45 Daugiau apie KGB pastangas verbuoti kunigus ir jų rezultatus žr.: A. Streikus, „Lithuanian Catholic Clergy and the KGB“, *Religion, State & Society*, 2006, vol. 34, nr. 1, p. 63-70; to paties, „Dar kartą apie KGB bendradarbių grupes ir skirtingą jų požiūrį į savo praeitį“, *Naujasis židinys-Aidai*, 2007, nr. 1-2, p.

46 1979 m. rugpjūčio 1 d. LSSR KGB 5 tarnybos 3-ojo skyriaus viršininko J. Radzevičiaus pranešimas apie darbą su agentūra, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 754, l. 128.

(priedas nr. 4). Jame ir vėl kartojamas raginimas „ugdyti ir stumti į vadovaujančias Lietuvos katalikų bažnyčios grandis įtakingą agentūrą, kuri padėtų laiku išaiškinti, lokalizuoti ir nutraukti negatyvius procesus ir reiškinius dvasininkų bei tikinčiųjų terpėje”⁴⁷. Kaip vienas dvasininkų agentūrinio tinklo papildymo rezervų vertinta Kauno kunigų seminarija, į kurią nurodyta „aktyviau infiltruoti specialiai šiam tikslui parengtus agentus, užverbuotus patriotiniu pagrindu”.

Gavę šį potvarkį, KGB padaliniai per įtartinais trumpą laiką pasiekė gerų rezultatų. Siekdami parodyti, kad potvarkis vykdomas, jie pradėjo pranešinėti apie naujus kunigų verbavimo atvejus. Pavyzdžiui, LSSR KGB Kauno miesto skyrius gyrėsi vien per 1985 m. užverbavęs tris kunigus. Itin vertingu vadintas agentas „Romas”, kuris buvo Lietuvos krikšto jubiliejaus rengimo komisijos narys, turėjo daug ryšių Vatikane ir Lenkijoje, „rimtai žiūri į jam iškeltų uždavinių vykdymą”⁴⁸. Daug tikėtasi ir iš Kauno kunigų seminarijos vadovybei priklausiusio agento „Algimanto”. Vis tik nepaisant tikrų ar tariamų pasiekimų verbuojant naujus agentus tarp dvasininkų, antroje devintojo dešimtmečio pusėje KGB jau nebesugebėjo sustabdyti Katalikų Bažnyčios išsivadavimo iš režimo kontrolės gnaužtų.

Manipuliavimas Bažnyčios ryšiais su užsieniu

Nuo šeštojo dešimtmečio vidurio sovietų režimo pozicija dėl Bažnyčios ryšių su užsieniu akivaizdžiai pasikeitė: vietoj iki tol vykdytos Bažnyčios izoliavimo nuo išorinio pasaulio politikos sudarytos sąlygos atkurti režimo kontroliuojamus ryšius, kurios siekta panaudoti režimo interesų labui. Kai kuriems valdžiai ištikimiems Bažnyčios vadovams leista susirašinėti, o vėliau netgi tiesiogiai bendrauti su išeivijos dvasininkais bei Vatikano įstaigomis. KGB šiuo laikotarpiu taip pat pradėjo aktyviai vykdyti įvairias agentūrines-operatyvines operacijas, kuriomis siekta sudaryti sąlygas, kad pagrindiniai ryšių su Vakarais tarpininkai būtų režimui lojalūs ir jo kontroliuojami dvasininkai. Viena vertus, per juos tikėtasi gauti KGB dominusią informaciją apie procesus, vykstančius visuotinės bei išeivijos Bažnyčios gyvenime ir, pasinaudojant ja, mėginti šiuos procesus pakreipti režimui naudinga kryptimi. Kita vertus, KGB kontroliuojami dvasininkai turėjo pateikti režimui reikalingą informaciją apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje.

Siekiant paneigti Vakarus pasiekiančią informaciją apie Bažnyčios persekiojimą Lietuvoje, nuo šeštojo dešimtmečio pabaigos į Romą reguliariai pradėjo vykti ne tik

47 LYA, f. K-1, ap. 46, b. 222, l. 29.

48 LSSR KGB Kauno miesto skyriaus pažyma apie agentūrinio-operatyvinį darbą 1985 m., LYA, f. K-1, ap. 14, b. 205, l. 50.

dvasininkų, bet ir tikinčiųjų delegacijos, kurių narius irgi kruopščiai parinkdavo KGB pareigūnai. Pastarieji paprastai ir patys lydėdavo tokias grupes, prisidengę žurnalisto ar vertėjo pareigomis. Pavyzdžiui, 1963 m. balandžio-gegužės mėnesiais Romoje viešėjusios 10 žmonių turistinės grupės sudėtyje buvo du etatiniai KGB darbuotojai: 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininkas Antanas Naras ir operatyvinis įgaliotinis Romualdas Sprindys⁴⁹.

Geresnes prielaidas sėkmingam „agentūriniam skverbimuisi“ į Vatikaną ir katalikiškus išėivijos centrus KGB pavyko susikurti septintojo dešimtmečio antroje pusėje. II-ajam Vatikano Susirinkimui baigiantis įsitvirtinęs Šv. Sosto rytų politikos posūkis glaudesnio bendradarbiavimo su komunistinio bloko šalimis kryptimi ir lankstesni sovietų režimo veiksmai padėjo KGB pasiekti, kad jo užverbuoti dvasininkai įgytų didesnę pasitikėjimą užsienyje ir galėtų efektyviau vykdyti jiems pavestas užduotis. Septintojo dešimtmečio pabaigoje pagrindiniai LSSR KGB kontržvalgybinio darbo, nukreipto prieš Vatikaną ir lietuvių „klerikalinę emigraciją“, uždaviniai buvo tokie:

„- panaudoti mūsų agentų ryšius su Vatikanu, šv. Kazimiero kolegijos ir kitų lietuvių klerikalinės emigracijos centrų veikėjais, pakišant per juos mūsų agentūrą pagrindinio priešininko spec. tarnyboms;

-tirti žymius Vatikano pareigūnus ir daryti jiems mums naudingą įtaką;

-stiprinti agentūrinį skverbimąsi į lietuvių klerikalius centrus ir juos griauti iš vidaus;

-išaiškinti galimus nelegalius reakcingai nusiteikusių kunigų kontaktus ir ryšio kanalus su klerikalinės emigracijos centrais ir Vatikanu“(priedas nr. 5)⁵⁰

Viena didžiausių kliūčių, trukdžiusių sovietų režimui sėkmingai manipuluoti Bažnyčios ryšiais su užsieniu, buvo Romoje veikusi popiežiškoji Šv. Kazimiero lietuvių kolegija, kuri turėdama alternatyvius informacijos šaltinius⁵¹, neretai stengėsi pristabdyti pernelyg drąsius Vatikano žingsnius, atsiliepiant į sovietų režimo per jam lojalius dvasininkus siūlomus kai kurių Lietuvos Katalikų Bažnyčios problemų sprendimo būdus. Todėl KGB dėjo daug pastangų sumažinti Šv. Kazimiero kolegijos įtaką. Siekiant diskredituoti Šv. Kazimiero kolegiją Vatikano akyse, buvo duodamos

49 LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus 1963 m. gegužės 15 d. pranešimas A. Sniečkui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 39, l. 156.

50 1967 m. birželio 19 d. LSSR KGB „Pagrindinių priemonių planas kovojant su imperialistinių valstybių žvalgybos tarnybų ardomąja veikla“, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 660, l. 154.

51 Šios kolegijos rektorius L. Tulaba KGB duomenimis Lietuvoje susirašinėjo su 54 asmenimis, o iš viso iš kolegijos į Lietuvą per mėnesį atėidavo apie 80 laiškų. (Pagal 1969 m. rugpjūčio 22 d. LSSR KGB 2-osios valdybos pažymą „Apie imperialistinių žvalgybų ardomuosius veiksmus prieš Lietuvos TSR“, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 665, l. 136).

atitinkamos elgesio instrukcijos į Romą vykstantiems Bažnyčios hierarchams, sovietinėje ir užsienio spaudoje skelbiamos šmeižikiškos publikacijos apie kolegijos vadovybę. Susilpninti Šv. Kazimiero kolegijos įtaką tikėtasi ir skatinant prieštaravimus tarp išeivijos dvasininkų grupių, skirtingai vertinusių ryšių su okupuotu kraštu plėtojimo perspektyvas.

Oficialūs Lietuvos dvasininkų vizitai į užsienio šalis pasidarė dar dažnesni aštuntajame dešimtmetyje. Pavyzdžiui, jubiliejiniais 1975 m. į Romą buvo leista vykti net 15 kunigų delegacijai, 1976 m. vasarą 11 dvasininkų iš Lietuvos dalyvavo Filadelfijoje vykusiame 41-ajame tarptautiniame Eucharistiniame kongrese. Reikia pažymėti, kad galutinį sprendimą tiek minėtų, tiek ir kitų panašių išvykų atvejais priimdavo LKP CK užsienio ryšių skyrius, o RKRT įgaliotinis dar prieš kreipdamasis į LKP CK šiuos klausimus derindavo su respublikos „administraciniais organais“. Nors sovietų režimas buvo suinteresuotas propagandine tokių vizitų nauda, ne visi Lietuvos dvasininkų pageidavimai dėl išvykų į užsienį buvo tenkinami. Neigiamas sprendimas dažniausiai buvo priimamas tuomet, kai pagrįstai galima buvo tikėtis, kad propagandinę naudą viršys, valdžios požiūriu, neigiami rezultatai: Bažnyčios veiklos suaktyvinimas (pavyzdžiui, dalyvavimas kokiam nors dalykiniame renginyje), išeivių „provokacijos“ atvykusiųjų atžvilgiu.

Atidžiai buvo kontroliuojami ir oficialūs užsienio dvasininkų vizitai į Lietuvą. Beveik nebuvo įsileidžiami Vakarų šalių Katalikų Bažnyčios atstovai*, bet mielai priimamos visiškai lojalių komunistiniam režimui Vengrijos ir Rytų Vokietijos vyskupų delegacijos. Į Lietuvą buvo atvertos durys ir Bažnyčios atstovams iš Lotynų Amerikos bei Pietryčių Azijos šalių, kur tuo metu buvo stipri prieštarai vertinama Išlaisvinimo teologijos srovė. 1987 m. vasarą Lietuvoje lankėsi septynių Brazilijos teologų grupė su garsiuoju Leonardo Boffu priešakyje, Brazilijos vyskupų konferencijos delegacija, Filipinų kardinolas Chaimė Sinas. RKRT įgaliotinis P. Anilionis tvirtino, kad Brazilijos vyskupų konferencijos pirmininko De Almeida ir Filipinų kardinolo Ch. Sino pasisakymai „stipriai nuvylė ekstremistus ir morališkai sustiprino pozityviai nusiteikusius dvasininkus“⁵²

Siekdamas nutildyti išeivijos dvasininkus, sovietų režimas mėgino daryti spaudimą Vatikano institucijoms ne tik per užverbuotus dvasininkus, bet ir tiesiogiai.

* Kone vienintelė išimtis buvo padaryta Sovietų Sąjungai draugiškai Austrijai: dar 1955 m. į Vilnių buvo atvykęs Graco universiteto prof. Maxas Redingas SJ, 1970 m. lankėsi Vienos Pastoralinio instituto delegacija, 1983 m. buvo atvykęs Austrijos vyskupų konferencijos sekretorius, prel. Wilhelmas Reitzeris. Pasinaudodami šia situacija, Austrijos dvasininkai dažnai atlikdavo ir neoficialių Vatikano pasiuntinių funkciją.

52 RKRT įgaliotinio ataskaita apie darbą 1987 m., LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 128, l. 29.

Sovietų Sąjungos pasiuntinybės Romoje darbuotojai per pokalbius su aukštais Vatikano atstovais kaltino lietuvių išeivijos dvasininkus provokacijų vykdymu ir reikalavo uždrausti jiems skleisti neva šmeižikišką informaciją apie tikėjimo laisvės suvaržymus Sovietų Sąjungoje. Pavyzdžiui, 1982 m. SSRS pasiuntinybės patarėjas V. Bogomazovas, susitikęs su Vatikano radijo tarptautinių transliacijų direktoriumi P. Borgomeo, atkreipė jo dėmesį į tai, kad Vatikano radijo laidos lietuvių kalba dažnai yra kurstomojo ir provokacinio pobūdžio. Pasiteisinęs tuo, kad lietuviškas laidas tiesiogiai kontroliuoja Vatikano Valstybės sekretoriato Viešųjų (užsienio) reikalų tarybos vice sekretorius Audrys Juozas Bačkis ir Vatikano radijo vadovybė tiksliai nežino šių laidų turinio, P. Borgomeo prašė pateikti tikslų sovietams nepriimtinių pareiškimų tekstą, kad jis galėtų apie tai pranešti Vatikano valstybės sekretoriui⁵³.

Kovai prieš Vatikano radijo lietuviškas laidas, kurios aštuntajame-devintajame dešimtmetyje tapo itin svarbiu alternatyvios informacijos apie Bažnyčios būklę Lietuvoje šaltiniu, mėginta pasitelkti ir įtakingus užsienio dvasininkus. Pavyzdžiui, 1981 m. Lietuvoje apsilankęs Vienos universiteto teologijos fakulteto prof. Rudolfas Vaileris, grįžęs į Austriją atkreipė kardinolo Franzo Koenigo dėmesį į neva antisovietinius Vatikano radijo laidų išpuolius⁵⁴. Dėl politinio Vatikano radijo laidų turinio buvo perspėtas ir 1980 m. kovo mėn. Maskvoje viešėjęs Šv. Sosto krikščionių vienybės sekretoriato vadovas, kardinolas Johannes Willebrandsas.

Nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio į Lietuvą privačiai atvykstančių užsienio ir išeivijos dvasininkų srautas gerokai padidėjo, tačiau ir KGB dėmesys šiai užsienio svečių grupei buvo išskirtinis. Atvykėliai buvo akylai stebimi, siekiant išsiaiškinti, ar jie nebendrauja su „reakcingai“ nusiteikusiais dvasininkais ir kitais pagrindžio dalyviais. Ne vienu atveju KGB pavykdavo sužlugdyti atvykusiųjų mėginimus vienu ar kitu būdu padėti besipriešinančiai Bažnyčiai. Pavyzdžiui, 1981 m. KGB sutrukdė išvežti „šmeižikišką“ informaciją kun. Jonui Kydikui, Vatikano radijo rusų skyriaus vedėjui, kun. Vincentui Pupiniui. Taip pat sužlugdytas iš JAV atvykusių kunigų Steponavičiaus ir Vaineikio mėginimas slapta įvežti didelę užsienio valiutos sumą, kuri neva buvo skirta pagrindžio leidinių finansavimui⁵⁵. Panašiu būdu įkliuvusiems užsienio piliečiams paprastai buvo uždraudžiama dar kartą įvažiuoti į Sovietų Sąjungą.

Žymiai svetingesnė sovietų valdžia buvo tiems dvasininkams, kurie ne tik vengė bet kokių ryšių su režimui pavojingais asmenimis, bet ir sutiko pasitarnauti sovietų

53 SSRS pasiuntinybės Italijoje patarėjo V. Bogomazovo pokalbio su Vatikano radijo tarptautinių transliacijų direktoriumi P. Borgomeo, vykusio 1982 m. birželio 4 d., aprašymas, LYA, f. 1771, ap. 260, b. 183, l. 128.

54 LSSR URM pažyma RKRT įgaliotiniui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 110.

55 LSSR KGB 2-osios valdybos ataskaita apie darbą 1981 m., LYA, f. K-1, ap. 3, b. 770, l. 55.

propagandai, skelbdami jai naudingą informaciją apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje. Ypač dažnai Lietuvoje lankėsi aktyvus kultūrinių ryšių su okupuotu kraštu šalininkas, liuteronų kun. Juozas Urdzė, gyvenęs Vakarų Vokietijoje. Vienos viešnagės metu jam netgi buvo sudarytos sąlygos vesti pamaldas Biržuose, kur specialiai ta proga atvyko bažnytinis choras iš Rygos. Ne ką mažiau laukiamas svečias Lietuvoje buvo ir katalikų kunigas Kęstutis Balčys, gyvenęs ir dirbęs JAV. Devintojo dešimtmečio pradžioje jis buvo užverbuotas KGB ir naudojamas „pozityviam“ darbui tarp išeivių ir kaip informacijos šaltinis apie išeivijoje vykstančius procesus. Per jį tai pat planuota į išeivijos spaudą stumti medžiagą, paneigiančią „LKB Kronikos“ informaciją⁵⁶. Kun. K. Balčys buvo panaudojamas ir kaip įrankis daryti „teigiamą“ įtaką Lietuvos dvasininkijai. Antai 1984 m. jau trečią kartą į Lietuvą atvykęs K. Balčys apsilankė Kauno kunigų seminarijoje, kur pasakojo apie visuotinį visuomenės atitolimą nuo religijos Vakaruose. Anot jį lydėjusios „Tėviškės“ draugijos atstovės „šios žinios labai nustebino Lietuvos religinio kulto atstovus“⁵⁷.

Sovietų režimas stengėsi reikiama linkme nukreipti ir aštuntajame-devintajame dešimtmetyje gerokai padidėjusį užsienio žiniasklaidos bei diplomatų dėmesį religinių organizacijų padėčiai Lietuvoje. Atvykstančius užsienio korespondentus paprastai globojo artimus ryšius su KGB turėję žurnalistai ir URM pareigūnai, jų informacijos rinkimo šaltiniai ir būdai griežtai kontroliuojami. Klausimus apie tikinčiųjų padėtį jie paprastai galėdavo užduoti tik Vilniuje ir Kaune dirbusiems dvasininkams, kurių dauguma buvo režimui lojalūs ir gerai žinojo, ką reikia ir ko negalima sakyti žurnalistams. Valdžios atstovai daugeliu atvejų buvo patenkinti Lietuvoje pabuvojusių užsienio žurnalistų atsiliepimais. Antai 1979 m. RKRT įgaliotinis džiaugėsi, kad „gana objektyvų“ reportažą apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje nufilmavo vienas iš Vakarų Vokietijos TV kanalų, o 1984 m. jis buvo labai patenkintas austrų žurnalistų apsilankymu, kurio iniciatoriumi buvo jau minėtas R. Vaileris. Daugiausia demonstravimui užsienyje 1985 m. buvo sukurtas ir trijų dalių spalvotas dokumentinis filmas apie Katalikų Bažnyčią Lietuvoje.

Lietuvos dvasininkai buvo įtraukti ir į vadinamąjį taikos šalininkų judėjimą. Viena iš dalyvavimo jame formų buvo narystė tarptautinėse pacifistinėse organizacijose, kurios smerkė kapitalistinių šalių imperialistinę politiką ir rėmė komunistinio lagerio šalių poziciją sprendžiant tarptautinės politikos problemas. Ypač aktyvus šioje plotmėje

56 LSSR KGB 5-osios tarnybos 2-ojo skyriaus viršininko V. Šiaudinio pastabos prie agento „Dekan“ 1985 m. spalio 12 d. pranešimo, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 306, l. 31.

57 „Tėviškės“ draugijos 1984 m. rugsėjo 19 d. pažyma apie kun. K. Balčio viešnagę, LYA, f. K-3, ap. 1, b. 233, l. 72.

buvo ilgametis Kauno kunigų seminarijos rektorius Viktoras Butkus, kuris buvo vadinamosios Berlyno konferencijos prezidiumo nariu. 1973 m. ir 1978 m. jo iniciatyva Vilniuje buvo surengtos šios organizacijos sesijos, kuriose dalyvavo nemažai dvasininkų iš užsienio šalių ir Lietuvos. Tokio pobūdžio veikla buvo kaina, kurią dvasininkai buvo priversti mokėti bent už minimalių Bažnyčios veikimo sąlygų sudarymą.

Tikinčiųjų teisių ribojimas

Po neilgo atokvėpio laikotarpio, septintojo dešimtmečio pradžioje religinio gyvenimo kontrolė Lietuvoje buvo dar labiau sugriežtinta, o Bažnyčios veikimo erdvė toliau siaurinama. Ypač akivaizdus ir netgi įstatymiškai įtvirtintas buvo jaunimo religinio švietimo laisvės varžymas. 1961 m. patvirtinto LSSR baudžiamojo kodekso 143 straipsnis už įstatymų dėl bažnyčios atskyrimo nuo valstybės ir mokyklos atskirimo nuo bažnyčios pažeidimą numatė laisvės atėmimo bausmę iki vienerių metų. 1966 m. LSSR AT Prezidiumo priimtas nutarimas „Dėl Lietuvos TSR Baudžiamojo kodekso 143 straipsnio taikymo“ sukonkretino pagal šį straipsnį baustinių veikų sąrašą, kuriame neteisėtas religinis švietimas apibrėžtas kaip: „nepilnamečių religinio mokymo užsiėmimų organizavimas ir sistemingas vykdymas, pažeidžiant įstatymu nustatytas taisykles“⁵⁸. Kadangi joks viešas įstatyminis aktas tokių taisyklių nereglamentavo, praktiškai bet koks grupinis vaikų katekizavimas buvo traktuojamas kaip įstatymo pažeidimas.

Kunigai ir vienuolės, organizuotai mokantys vaikus tikėjimo tiesų, ypač griežtai persekioti septintajame dešimtmetyje. Tik po to, kai 1970-1971 m. vykę kunigų Antano Šeškevičiaus, Juozo Zdebskio ir Prospero Bubnio teismai, kuriuose jie buvo teisiami už vaikų katekizavimą, sukėlė tikinčiųjų protestus, pradėtos taikyti švelnesnės bausmės už panašią veiklą. Vėlesniais metais asmenys, mokantys vaikus tikybos, mėginantys įtraukti nepilnamečius į bažnytinius chorus ar kitokį dalyvavimą religinėse apeigose dažniausiai buvo baudžiami piniginėmis bandomis arba oficialiai įspėjami.

Pagal minėtą LSSR AT Prezidiumo nutarimą LSSR Baudžiamojo kodekso 143 straipsnis turėjo būti taikomas ir tais atvejais, kai priklausomai nuo piliečių pažiūros į religiją atsisakoma priimti juos į darbą arba mokymo įstaigą, atleidžiama iš darbo arba iš mokymo įstaigos, atimamos įstatymu nustatytos lengvatos ir pirmenybės, taip pat daromi kitokie esminiai piliečių teisių apribojimai. Tačiau realiai tokie tikinčiųjų teisių pažeidimai buvo visuotinai paplitęs reiškinys. Savo tikėjimo neslepiantiems asmenims kai kurios tarnybos buvo beveik neprieinamos. Ypač akylai sergėta, kad asmenys

58 Lietuvos TSR Aukščiausios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1966, p. 184.

„neatsikratę religinių prietarų“ nebūtų prileisti prie jaunosios kartos ugdymo švietimo įstaigose. Bene geriausiai žinomas atvejis, kai 1970 m. iš darbo buvo atleista Vilkaviškio vidurinės mokyklos mokytoja Ona Brilienė vien už tai, kad privedė savo vaikus pirmosios Komunijos.

Prievartinė ateizacija mokykloje, tikinčiųjų mokinių ir jų tėvų terorizavimas buvo būdingas sovietinės švietimo sistemos bruožas, kurio apraiškos ne kartą fiksuotos „LKB Kronikoje“, kolektyviniuose bei pavieniuose tikinčiųjų skunduose. Bažnyčią lankantys tikinčiųjų tėvų vaikai buvo verčiami dalyvauti mokykloje organizuojamuose ateistinio pobūdžio renginiuose, jiems mažinami elgesio pažymiai, atimama nešiojama religinė atributika, viešai tyčiojamos iš jų religinių įsitikinimų, grasinama ar netgi naudojamas fizinis smurtas. Tėvams taip pat darytas didelis moralinis spaudimas nesikišti į vaikų auklėjimo reikalus. Bažnyčios skatinama kova už tėvų teisę ir pareigą pagal savo įsitikinimus auklėti vaikus tuo metu buvo vienintelė alternatyva sovietų valdžios pastangoms vaikų auklėjimą sutelkti išimtinai valstybės kontroliuojamoje erdvėje. Galima taip pat teigti, kad šis konfliktas žadino pilietiškumo dvasią ir ugdė asmens atsakomybės jausmą, kuriuos sovietinis totalitarizmas jau buvo beveik visiškai užslopinęs.

Akivaizdžiai diskriminuojami buvo ir religinių bendruomenių samdomi tarnautojai: zakristijonai, vargonininkai, bažnyčių sargai. Jie ne tik turėjo mokėti didelį pajamų mokestį, bet ir praktiškai neturėjo jokių socialinių garantijų. Pagal tuo metu galiojusius nuostatus vargonininkai ir zakristijonai negalėjo būti priimami profsąjungų nariais ir neturėjo teisės į socialinį draudimą⁵⁹. Dėl tokios padėties buvo labai sunku rasti žmonių, sutinkančių imtis šio darbo. Aštuntojo dešimtmečio viduryje RKRT įgaliotinio duomenimis Lietuvos bažnyčiose dirbo 289 vargonininkai ir 228 zakristijonai⁶⁰. Maža to, vietos valdžios institucijos kartais mėgindavo nurodinėti klebonams, ką jie gali ir ko negali samdyti šioms pareigoms. Pavyzdžiui, 1961 m. Pasvalio rajono VK reikalavo, kad vietos parapijos klebonas iš vargonininko pareigų atleistų Vytautą Bikulčių*, kuris neįtiko dėl pernelyg aktyvios savo veiklos⁶¹.

Sovietiniai įstatymai religinėms bendruomenėms nepripažino juridinio asmens statuso, todėl jų galimybės įsigyti turtą ir juo disponuoti buvo labai suvaržytos.

59 1960 m. gruodžio 8 d. Vietinės pramonės ir komunalinio ūkio darbininkų profsąjungos respublikinio komiteto instrukcija, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 122, l. 89.

60 RKRT įgaliotinio ataskaita apie darbą 1976 m., LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 94, l. 11.

* Sovietmečiu daugiau nei 50 metų dirbo vargonininku įvairiose Panevėžio vyskupijos bažnyčiose, sukūrė nemažai populiarių religinių giesmių.

61 Kun. J. Bagdono 1961 m. sausio 30 d. pareiškimas RKRT įgaliotiniui, LCVA, F. R-181, ap. 1, b. 127, l. 15.

Pavyzdžiui, parapija, norėdama pirkti ar statyti gyvenamąjį namą, turėjo gauti ne tik vietos valdžios ir įgaliotinio, bet ir RKRT sutikimą. Netgi vyskupijų kurijos ir kunigų seminarija galėjo įsigyti pastatus ar transporto priemones tik iš anksto suderinę tai su atitinkamomis žinybomis. Tokia teisinė padėtis taip pat labai riboja religinių bendruomenių savarankiškumą. Be to, vietos valdžia dažnai elgėsi savavališkai netgi sovietinės teisinės sistemos rėmuose. Ne viena parapija ilgus metus buvo priversta kovoti nelygią kovą su kolūkio ar rajono valdžia, reikalaujama grąžinti neteisėtai nusavintas statybines medžiagas, pradėtą statyti namą ar kitą turtą.

Religinių bendruomenių naudojami kulto pastatai ir visas jų inventorių taip pat buvo ne tikinčiųjų, o valstybės nuosavybė. Valdžios pareigūnai galėjo ne tik bet kada patikrinti, kaip ji naudojama, bet ir paimti į valstybines saugyklas. 1959 m. LSSR Kultūros ministerija pradėjo veikiančiuose maldos namuose buvusių meno kūrinių registravimą. Po kelių metų visų parapijų komitetai gavo ministerijos raštus, kuriuose buvo išvardyti tai parapijai priklausančiuose maldos namuose esantys meno kūriniai, įtraukti į meno vertybių apskaitą, reikalaujama užtikrinti tinkamą jų apsaugą ir be ministerijos žinios niekam jų neperduoti.

Religinio meno vertinimas tik estetiniu požiūriu sudarė prielaidas įsitvirtinti požiūriui, kad jis tinkamiausiai gali būti saugomas valstybinėse saugyklose. 1972 m. Kultūros ministerija priėmė nutarimą, kuriuo LSSR Dailės ir Čiurlionio muziejai buvo įpareigoti perimti blogai saugomus dailės paminklus iš veikusių maldos namų⁶². Taip prasidėjo nauja bažnyčių apiplėšimo banga, gerokai praturtinusi valstybinių muziejų fondus. Sovietų valdžios požiūrį į religinio meno vertybių panaudojimą ir visišką nesiskaitymą su tikinčiųjų interesais puikiai atskleidžia RKRT įgaliotinio P. Anilionio atsakymas į Kauno arkikatedros parapijos komiteto paklausimą dėl 1978 m. iš arkikatedros pavogto stebuklingo Pažaislio Dievo Motinos paveikslo grąžinimo: „1948 m. Tarybinės valdžios nutarimu visų konfesijų maldos namai ir juose esantis kulto inventorių bei meno vertybės buvo nacionalizuoti ir dabar priklauso valstybei. Todėl baigus Jūsų minimo paveikslo restauravimo darbus, atitinkami valdžios organai spres ir paveikslo saugojimo klausimą“⁶³.

Pasinaudodama uzurpuota nuosavybės teise į visą kulto pastatų inventorių, sovietų valdžia dažnai neatsižvelgdavo į tikinčiųjų poreikius ir sprendžiant vargonų ar varpų perkėlimo iš vienos bažnyčios į kitą klausimus. Pavyzdžiui, 1961 m. RKRT

62 1972 m. sausio 25 d. LSSR Kultūros ministerijos kolegijos nutarimas „Dėl blogai saugomų dailės paminklų perdavimo į valstybinius muziejus“, Lietuvos literatūros ir meno archyvas (toliau LLMA), f. 342, ap. 1, b. 2290, l. 27.

63 1980 m. gruodžio 30 d. RKRT įgaliotinio raštas Kauno katedros parapijos komiteto pirmininkui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 250, l. 8.

įgaliotinis susirūpino, kad Tauragės bažnyčios vargonai, kurie be leidimo buvo perkelti iš vienos uždarytos Vilniaus bažnyčios, būtų atiduoti Valstybiniam aukštojo ir specialaus vidurinio mokslo komitetui ir panaudoti kurioje nors aukštojoje mokykloje⁶⁴. Pabaisko tikintieji taip pat veltui prašė jiems grąžinti varpą, kuris nacių okupacijos metais buvo paslėptas, o 1959 m. atkastas ir perduotas Ukmergės kraštotyros muziejui.

Kaip akivaizdus tikinčiųjų teisių varžymas vertintinas ir sovietų režimo vykdytas devocionalijų gaminimo, platinimo bei viešo naudojimo draudimas. Asmenys, mėginę nelegaliai gaminti ir platinti kryželius, rožančius, medalionus ir kitus smulkius religinio kulto daiktus buvo gana griežtai baudžiami. Pavyzdžiui, 1962 m. Vilniuje buvo išaiškinta prekyautojų devocionalijomis grupė, kurios nariai buvo teisiami kartu su Vidurinėje Azijoje apaštalavusiu kun. Antanu Šeškevičium. Tiekimą organizavusią Elena Dulko LSSR Aukščiausiasis teismas nuteisė 5 metams kalėjimo. Nepaisant to, kovoti su šiuo reiškiniu sekėsi sunkiai, todėl 1970 m. lapkričio 24 d. LSSR MT pirmininko pavaduotoja Leokadija Diržinskaitė pasirašė dar vieną potvarkį, reikalaujantį iš vietos valdžios institucijų ir milicijos imtis papildomų priemonių, kad būtų nutraukta nesankcionuota prekyba religiniais reikmenimis ir elgetavimas prie bažnyčių. Tik nesėkminga kova su neoficialia devocionalijų rinka paskatino 1976 m. leisti steigti oficialią devocionalijų dirbtuvę, tačiau dėl valdžios daromų kliūčių įsigyti reikalingą įrangą bei patalpas ir didelių mokesčių baimės vyskupijų valdytojais atsisakė šio sumanymo.

Sovietiniai įstatymai, reglamentavę religinių organizacijų veiklą, ne kartą buvo koreguojami įtraukiant į juos normas, kurios detalizuotų religinės veiklos suvaržymus ir užpildytų įstatymų spragas. 1981 m. LKP CK pavedimu RKRT įgaliotinis kartu su prokuratūros ir kitų „administracinių organų“ atstovais parengė LSSR AT Prezidiumo įsako „Dėl religinių kultų įstatymų papildymo“ projektą. Religinių susivienijimų nuostatų (priedas nr. 6) 17 straipsnį siūlyta papildyti nuostata, kad kunigai neturi teisės panaudoti nepilnamečius religinėse apeigose, o 19 straipsnį papildyti tikslesniu dvasininko sąvokos apibrėžimu (nukreipta prieš pagrindžio seminariją baigusius kunigus). 1966 m. LSSR AT Prezidiumo nutarimą „Dėl Lietuvos TSR Baudžiamojo kodekso 143 straipsnio taikymo“ siūlyta papildyti tokiomis vienerių metų laisvės atėmimo bausme baustinomis veikomis: 1) specialių vaikų ir jaunimo susirinkimų organizavimas, kuriuose raginama atsisakyti visuomeninės veiklos ir pilietinių pareigų vykdymo (RKRT įgaliotinis taip interpretavo raginimus nestoti į pionierių ir

64 1961 m. lapkričio 9 d. RKRT įgaliotinio raštas LSSR valstybinio aukštojo ir specialaus vidurinio mokslo komiteto pirmininkui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 216, l. 66.

komjaunimo organizacijas, ignoruoti ateistinį auklėjimą mokykloje); 2) pakartotinis religinių susirinkimų, eisenų ir kitų kulto ceremonijų tvarkos pažeidimas po administracinių nuobaudų paskyrimo⁶⁵. Su stipriu Bažnyčios pasipriešinimu susidurianti sovietų Lietuvos valdžia buvo ypač priešiška bet kokiam religinių kultūrų įstatymų liberalizavimui. Susipažinęs su Maskvoje 1984 m. parengtu naujos RSN redakcijos projektu, P. Anilionis siūlė atsisakyti jame buvusios formulotės, kad religinių organizacijų vidaus gyvenimas tvarkomas pagal kanonų taisykles, motyvuodamas tuo, kad kai kurie Katalikų Bažnyčios kanonai prieštarauja sovietiniams įstatymams⁶⁶.

Tikinčiųjų diskriminavimas tai pat pasireiškė įvairiais trukdymais laisvai priimti sakramentus bei atlikti kitas religines apeigas. Savo vaikus krikštijantys, prie pirmos Komunijos ar Sutvirtinimo sakramentų vedantys tėvai rizikavo patirti įvairias sankcijas darbe, todėl buvo priversti tai daryti paslapčiomis arba patikėti šį darbą seneliams. Į besituokiančius bažnyčioje taip pat žiūrėta nepalankiai. Iki pat devintojo dešimtmečio vidurio pasitaikydavo nemažai atvejų, kai į ligonines suteikti Ligonijų sakramentą to pageidaujantiems ligoniams nebuvo įleidžiami kunigai. Dažniausiai buvo motyvuojama tuo, kad ligoninėje nėra atskirų patalpų, kur, kaip reikalavo valdžios nustatytos taisyklės, kunigas galėtų bendrauti su ligoniu. Maldininkai, norintys pasiekti svarbiausius piligrimystės objektus – Šiluvą, Žemaičių Kalvariją ir kitus, taip pat turėjo įveikti daug valdžios daromų kliūčių⁶⁷.

Tikintieji nesijautė saugūs net maldos namuose. Ne reti buvo atvejai, kai pamaldų metu, ypač per didžiąsias religines šventes, į bažnyčias įsiverždavo chuliganai, kurie visai užgauliodavo tikinčiuosius, trukdydavo mišių eigą. Pavyzdžiui, 1960 m. Aušros Vartų koplyčios administratorius, kun. Kostas Gajauskas skundėsi kurijai, kad jau antrus metus iš eilės Velykų nakties liturgiją trukdo organizuotos 40-50 žmonių chuliganų grupės⁶⁸. Milicija į tokius atvejus paprastai nereaguodavo. Vangiai ji aiškinosi ir įsilaužimus bei vagystes maldos namuose, kurių pasitaikydavo jau šeštojo dešimtmečio viduryje, tačiau ypač padaugėjo aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje, kai kasmet buvo apiplėšiama po keliolika bažnyčių.

Chuliganiškus išpuolius prieš tikinčiuosius ir kulto objektus netiesiogiai skatino ir sovietinė žiniasklaida, kuri ne tik buvo kritiška viskam, kas susiję su religija, bet ir

65 LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 108, l. 178-179.

66 1984 m. rugpjūčio 27 d. RKRT įgaliotinio raštas RKRT juridinio skyriaus viršininkui V. Kalininui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 268, l. 40.

67 Daugiau apie tai žr.: A. Streikus, „Atlaidai Žemaičių Kalvarijoje ir Šiluvoje: jų pobūdis bei reikšmė sovietmečiu“, *LKMA metraštis*, t. 28, 2006, p. 339-344.

68 Aušros Vartų koplyčios administratoriaus, kun. K. Gajausko 1960 m. balandžio 20 d. raportas Vilniaus arkivyskupijos kurijai, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 119, l. 34.

dažnai atvirai tyčiojosi iš tikinčiųjų ir jiems svarbių dalykų. Sovietiniame viešajame diskurse buvo formuojamas tikinčiojo kaip nepilnavertės, dvasinių ar net fizinių problemų turinčios asmenybės įvaizdis. Be to, Bažnyčios aktyvas paprastai sietas su senyvo amžiaus moterimis arba „davatkomis“. Tokiu būdu siekta suformuoti stereotipą, kad Bažnyčiai priklauso tik marginalinės visuomenės grupės.

Kultūrinės atminties dechristianizacija

Istorinės sąmonės transformavimas, naujos Lietuvos istorijos interpretacijos sukūrimas, be abejonės, buvo sudėtinė sovietų režimo pastangų, kuriomis siekta pakeisti lietuvių tautos identitetą, dalis. Galima teigti, kad vienas iš svarbiausių sovietų režimo vykdytos istorinės atminties politikos tikslų buvo krikščioniškojo tautinės tapatybės matmens ištrynimasis. Jau nuo okupacijos pražios sovietų propaganda įkyriai piršo mintį, kad nuo pat pirmųjų kontaktų su krikščionybe visų lietuvių tautos nelaimių priežastis buvo Katalikų Bažnyčia. Sovietinė propaganda stengėsi atriboti ar net supriešinti krikščionišką tradiciją su sterilizuotu tautišku. Dėl to humanitariniame diskurse skatintos pastangos akcentuoti neigiamą katalikybės įtaką tautinei kultūrai: ji sugriovusi neva aukštą pagonišką lietuvių kultūros paveldą, ilgą laiką buvusi lenkų kultūrinės įtakos pagrindinis kanalas ir etc. Siekiant to paties tikslo, siekta sumenkinti arba iškreiptai vaizduoti katalikybės indėlį į lietuvių kultūros raidą. Pavyzdžiui, 1979 m. minint Vilniaus universiteto įkūrimo 400 metų jubiliejų, buvo vengiama minėti jėzuitinį jo praeities tarpinį. Nors 1976 m. išleistoje akademinėje universiteto istorijos sintezėje jėzuitinio universiteto veikla nušviečiama gana plačiai, tačiau vizualinėje universiteto istorijos įprasminimo programoje, kuri buvo įgyvendinta restauruojant universiteto centrinių rūmų ansamblį, jėzuitų vaidmuo beveik neatspindėtas⁶⁹.

Daug pastangų įdėta ir siekiant iš tautos kultūrinės atminties ištrinti žinią apie lietuvių kilmės šventuosius. Negalėdamas visiškai uždrausti 1984 m. minėti Šv. Kazimiero mirties 500-ąsias metines, sovietų režimas ėmėsi veiksmų, kurie turėjo užtikrinti, kad šis minėjimas nesukeltų didesnio susidomėjimo Šv. Kazimiero asmenybe. Visų pirma, buvo ribojami su jubiliejaus minėjimu susiję Bažnyčios užmojai. Nors į *Katalikų kalendorių-žinyną* buvo leista įdėti pakankamai daug medžiagos apie Šv. Kazimierą, nebuvo atsižvelgta į vyskupų pageidavimą padidinti šio tomo tiražą. Be to, neleista įdėti trumpos šventojo biografijos jubiliejaus proga išleistame kalendorėlyje-buklete (išleistas 20 tūkst. egzempliorių tiražu, nors prašyta dešimteriopai didesnio

⁶⁹ A. Bumblauskas, „Vilniaus universiteto istorinės atminties modeliai ir praeities reprezentacijos XIX-XX amžiuje“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2006, t. 16, p. 57.

tiražo). Antra vertus, jubiliejaus išvakarėse sovietinėje spaudoje pasipylė straipsniai, kuriuose stengtasi suniekinti Šv. Kazimierą, paskleisti abejones jo šventumu⁷⁰. Pagaliau visaip trukdytas ir jubiliejaus minėjimas bažnyčiose. Iškilmingos šv. Mišios buvo surengtos nebaigtoje remontuoti Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje su neveikiančiais garsiakalbiais. Plačiau pažymėti neleista ir kitų krikščionybės istorijai Lietuvoje reikšmingų datų: 1985 m. pal. M. Giedraičio 500-ųjų mirties metinių, 1987 m. Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejaus⁷¹ bei Jurgio Matulaičio paskelbimo Palaimintuoju.

Ne lietuviškų, tačiau Lietuvoje gerai žinomų šventųjų vaizdai taip pat gąsdino sovietų valdžios atstovus. Pavyzdžiui, kai septintojo dešimtmečio pradžioje mėginta į kultūrinės atminties lauką sugrąžinti Vilniaus miesto globėją Šv. Kristoforą, oficiali reakcija buvo labai negatyvi. Juozas Žiugžda viešai reiškė nepasitenkinimą Aldonos Liobytės straipsniu „Moksleivio“ žurnale apie Vilniaus gynybinę sieną, kuris buvo iliustruotas Šv. Kristoforu⁷². Svarstant naujo Vilniaus herbo projektus, Šv. Kristoforas taip pat iškart buvo atmestas kaip nepriimtinas variantas. Šv. Kristoforą vaizduojanti skulptūra galėjo rasti prieglobstį tik Šv. Mikalojaus bažnyčios šventoriuje, o ją Vilniaus arkivyskupijos kurijos užsakymu iškalęs Antanas Kmieliauskas buvo pašalintas iš Dailininkų sąjungos.

Valdžios sankcijas patyrė ir kiti Bažnyčios užsakymus vykdę dailininkai. 1959 m. LSSR Dailininkų sąjungos partinė organizacija ragino išbraukti iš kandidatų sąrašo Liudą Trukį, nutapiusį freskas Kauno Šančių ir Karmelitų bažnyčioms, o Henriką Rudzinską (nukalė vysk. A. Baranausko biustą Anykščių bažnyčiai) ir Stasį Ušinską (padarė vitražus Klaipėdos bažnyčiai) griežtai apsvarstyti⁷³. Dėl to profesionalūs dailininkai, išskyrus pavienes išimtis, vengė imtis Bažnyčios užsakymų. Kadangi religiniai motyvai buvo draudžiami ir pasaulietinėje erdvėje eksponuojamuose dailės kūriniuose, sovietmečiu praktiškai nutrūko prieš okupaciją Lietuvoje pradėjusi formotis modernaus tautinio religinio meno tradicija.

Nuo bet kokių regimų krikščioniškų simbolių ženklų buvo galutinai apvalyta ne tik kultūrinė, bet ir grynai fizinė Lietuvos erdvė. Visų pirma, pakeisti krikščionišką prasmę turėję miestų ir miestelių pavadinimai (Marijampolė → Kapsukas, Žemaičių Kalvarija → Varduva, Bazilionai → Padubysys). Septintajame dešimtmetyje taip pat

70 J. Jurginis, „Kaip bažnyčia daro šventuosius“, *Tiesa*, 1983 02 13; S. Stankevičiūtė, „Lietuviškasis šventasis“, *Valstiečių laikraštis*, 1983 02 05; J. Jurginis, „Kaip karalaitis Kazimieras pateko į šventuosius“, *Mokslas ir gyvenimas*, 1984, nr. 4.

71 Daugiau apie tai žr.: A. Streikus, „Sovietų režimo pastangos sužlugdyti Lietuvos krikšto jubiliejaus minėjimą“, *Bažnyčios istorijos studijos*, t. 1, 2008, p. 63-74.

72 J. Žiugžda, „Apie tradicijas, tikras ir tariamas“, *Tiesa*, 1961 03 04.

73 LSSR Dailininkų sąjungos partinės organizacijos susirinkimo, vykusio 1959 m. spalio 23 d., protokolas, *Lietuvos kultūra sovietų ideologijos nelaisvėje*, p. 277.

pradėta masiškai šalinti iš viešųjų erdvių koplytstulpius, koplytėles, kryžius, nugriauti iki tol išlikę žymesni religinio turinio paminklai. Beje, įdomi tendencija, kad pirmaisiais pokario metais kai aktyviau buvo naikinami tautiniai paminklai, religiniai nukentėjo mažiau, tuo tarpu nuo šeštojo dešimtmečio vidurio kai tautiniai motyvai imti labiau toleruoti, žymiai intensyviau pradėti griauti religinio turinio paminklai.

Su sovietų režimui būdingu veidmainiškumu šis darbas kartais vaizduotas kaip rūpinimasis liaudies kūrybos išsaugojimu arba kraštovaizdžio estetinės kokybės gerinimu. 1964 m. LSSR Kultūros ministras įpareigojo respublikinius ir kraštotyros muziejus per pora metų suregistruoti ir perkelti į muziejų saugyklas vertingiausius liaudies skulptūros paminklus, motyvuodamas tuo, kad stovėdami lauke jie nyksta dėl atmosferos poveikio ir yra žalojami privačių asmenų⁷⁴. Tuo tarpu 1959 m. Vilniaus miesto VK sudarytai komisijai, kuri turėjo pateikti pasiūlymus dėl monumentaliosios propagandos būklės mieste pagerinimo, be kitų „antimėniškų“ objektų užkliuvo ir Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo bažnyčios sienos nišoje stovėjusi Marijos statula bei Kalvarijų koplyčiose buvę paveikslai⁷⁵. „Gerinant“ Vilniaus miesto estetinį vaizdą, keletas Kalvarijų koplyčių buvo iš viso susprogdintos, taip pat nugriautas Kalvarijų gatvės pradžioje stovėjęs paminklas, kuriame buvo pavaizduotas kryžių nešantis Jėzus, koplytėlė su Kristaus skulptūra prie Šv. Petro ir Povilo bažnyčios, Šv. Veronikos koplytėlė Antakalnyje.

Koplytėlės ir kiti religinio turinio paminklai dažnai buvo griunami ir motyvuojant gatvių, kelių bei aikščių rekonstrukcija. Paprastai rekonstrukcijai neva trukdžiusius paminklus religinėms bendruomenėms buvo leidžiama perkelti į šventorių arba kapines, tačiau kartais jie buvo sunaikinami ir be jokio įspėjimo. Taip septintajame dešimtmetyje buvo nugriautos koplytėlės Marijampolėje, Švenčionyse, Zarasuose, Kristaus statula Utenoje. Su krikščionyste susijusių personažų neliko ne tik fizinėje miestų erdvėje, bet ir jų gatvių pavadinimuose.

Plečiantis miestams jų centre atsidūrusios senosios kapinės ne vienu atveju taip pat buvo likviduotos. Tokią praktiką įteisino 1958 m. kovo 7 d. priimtas LSSR MT nutarimas „Dėl kapinių užlaikymo tvarkos“, kuriuo kapinių priežiūra galutinai buvo atimta iš religinių bendruomenių ir perduota miestų ir rajonų VK žiniai. Pagal šias taisykles likviduoti kapines buvo galima VK sprendimu, praėjus 20 metų po paskutinio palaidojimo, o esant svarbiam valstybiniam ar vietiniam reikalui ir dar tebeveikusias. Ypač barbariškai buvo elgiamasi su žydų ir protestantų amžinojo poilsio vietomis,

74 1964 m. gegužės 29 d. LSSR kultūros ministro įsakymas, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 153, l. 33-34.

75 1959 m. rugsėjo 2 d. komisijos protokolas, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 120, l. 98-99.

kadangi po karo Lietuvoje beveik nebeliko ten palaidotų žmonių artimųjų, kurie galėtų prižiūrėti jų kapus.

Kaip atsainiai buvo žiūrima į senų žydų kapinių erdvę, puikiai iliustruoja RKRT įgaliotinio B. Pušinio nuomonė apie Vilkijos žydų kapinių panaudojimą: „Kadangi Vilkijoje nėra žydų gyventojų, o be to, buvusių žydų kapų kalbamoje teritorijoje jau virš 25 metų nebelaidojama, todėl pilnai galima šią buvusių kapų teritoriją panaudoti kultūros ir poilsio parko plotui praplėsti“⁷⁶. Dauguma buvusių žydų kapinių buvo sunaikintos, jų vietoje statomi visuomeniniai ir gyvenamieji pastatai. Ne ką geresnis buvo ir senųjų evangelikų kapinių likimas. Uždarytos ir dar tebeveikiančios katalikų kapinės taip pat buvo blogai prižiūrimos ir apleistos.

Tokia padėtis kėlė pasipiktinimą ne tik karą išgyvenusius žydams ir protestantams, bet ir kultūriniam elitui. 1969 m. vasarą LSSR kultūros ministerija, konstatavusi apverktiną daugelio senų kapinių būklę, ragino keisti politiką šiuo klausimu (priedas nr. 7). Visų pirma, siūlyta uždrausti kapines likviduoti vietos valdžiai, paliekant šią teisę tik LSSR MT. Taip pat siūlyta nustatyti žymiai ilgesnį – 80 metų – terminą po paskutinio palaidojimo, kada būtų galima (ypatingais atvejais) kapines likviduoti⁷⁷. 1970 m. grupė kultūrininkų (18 asmenų) pasirašė LSSR valdžios institucijoms adresuotą kreipimąsi, kuriuo reikalavo tinkamai sutvarkyti Vilniaus Rasų kapines ir pasirūpinti jų apsauga. Tačiau šie mėginimai sustabdyti senųjų kapinių niokojimą neturėjo rimtesnių padarinių. Kad išvartyti antkapiai buvusiose kapinėse nebepiktintų praeivių, jų vietoje pastatyti visuomeniniai pastatai arba įrengti parkai.

Siekdamas naujai įprasminti mirtį, sovietų režimas kišosi ir į veikiančių kapinių tvarkymą. Vienu metu netgi mėginta varžyti kryžiaus ar Nukryžiuotojo vaizdavimą antkapiniuose paminkluose, išgalėjo masyvių, dažnai prasto skonio akmeninių antkapių statymo mada. Septintajame dešimtmetyje sovietų ideologai pradėjo ieškoti alternatyvos ir religinėms Vėlinių tradicijoms. Tiesa, LKP CK propagandos ir agitacijos skyrius nesugalvojo nieko geriau kaip perimti šių tradicijų formas „nieko iš jų neišmetant, o tik praturtinant naujais elementais, padedančiais geriau perduoti mirusiųjų atminimo dienos naują turinį. [...] Kitas reikalas – turinys. Religinio mirusiųjų atminimo apeigų tikslas – pažeminti žmogų, kelti jam pesimistines nuotaikas, įrodinėti tariamą žmogaus menkumą, jo gyvenimo ir jo darbų žemėje tariamą beprasmiškumą ir pan. Ateistinių mirusiųjų atminimo ceremonijų tikslas, kaip jau buvo minėta, diametraliai priešingas.

76 RKRT įgaliotinio B. Pušinio 1955 m. vasario 16 d. raštas LSSR MT reikalų valdytojui Andžiui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 88, l. 42.

77 LSSR Kultūros ministro pavaduotojo V. Jakelaičio 1969 m. liepos 18 d. raštas LSSR MT, LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1966, l. 76-77.

Todėl būtent turinio požiūriu negali būti jokių kompromisų. Turinys turi būti visiškai naujas, persunktas marksistine-leninistine pasaulėžiūra⁷⁸.

Tuo pačiu metu pradėta ieškoti kuo pakeisti ir kitas didžiąsias krikščioniškas šventes. Taip vietoj Velykų atsirado Pavasario šventė, vietoj Užgavėnių - Žiemos išvarymo šventė, vietoj Sekminių - Darbo šventė. Siekiant sumažinti atlaidų populiarumą maldininkų Lietuvoje labiausiai gerbiamose vietose, sinchroniškai jiems buvo pradėti organizuoti masiniai pasaulietinio pobūdžio renginiai. Pavyzdžiui, atlaidų Žemaičių Kalvarijoje metu nuo 1958 m. pradėti rengti vėliau tradiciniais tapę Žemaičių festivaliai Platieliuose. Beveik visų rajoninio lygio Dainų švenčių ir kitokių festivalių datos taip pat derintos su atlaidų grafiku. Siekiant išstumti krikščionišką švenčių kalendorių, aiškiai matyti sovietų valdžios pastangos grįžti prie gamtos pokyčiaus pagrįsto švenčių ciklo, artimo agrarinės visuomenės mentalitetui. Pažymėtina, kad šios gamtinio-agrarinio pobūdžio naujos sovietinės šventės prigijo daug labiau nei kiti naujadarai, pavyzdžiui, tuo pat metu pradėta oficialiai švęsti Kosmonautikos diena. Galima daryti prielaidą, kad tokia politika svariai prisidėjo prie to, kad ir šiandien didžiąjai visuomenės daliai didžiųjų krikščioniškų švenčių religinė prasmė nėra svarbiausia.

Netradicinių religinių bendruomenių diskriminavimas

Septintojo dešimtmečio viduryje Lietuvoje buvo registruotos 9 konfesijų religinės bendruomenės: katalikų (630), sentikių (56), stačiatikių (43), liuteronų (25), evangelikų reformatų (5), baptistų (3), judėjų (2), musulmonų (1) ir karaimų (1). Nors tuo metu Lietuvoje veikė ir kelios negausios kitų religijų išpažinėjų bendruomenės – Jehovos liudytojai, sekmininkai, adventistai, jų egzistavimas oficialiai nebuvo pripažįstamas. Motyvus, dėl kurių šios bendruomenės nebuvo registruojamos, gerai atskleidžia RKRT įgaliotinio pateiktas sekmininkų doktrinos apibūdinimas (panašiai vertinti ir Jehovos liudytojai): „ji neigia karinę tarnybą, yra iškrypėliško ir radikalios mistinio pobūdžio“(dokumentas nr. 8)⁷⁹. Jei pirmosios dvi buvo ypač negatyviai vertintos nuo pat pradžių, tai adventistai į šį juodąjį sąrašą pateko tik septintojo dešimtmečio pradžioje, kai buvo panaikinta visų jų bendruomenių registracija, o nelegaliai tęsti veiklą mėginę jų nariai įvairiais būdais persekiojami. Pavyzdžiui, 1961

78 LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus 1965 m. rugpjūčio 12 d. pažyma dėl mirusiųjų pagerbimo dienos paminėjimo, *Lietuvos kultūra sovietų ideologijos nelaisvėje*, p. 357.

79 RKRT įgaliotinio J. Rugienio 1960 m. liepos 9 d. raštas Klaipėdos prokuratūros vyr. tardytojui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 120, l. 92.

m. Šiauliuose buvo aktyviems šio religinio judėjimo dalyviams V. Virbickui ir S. Virbickienei buvo atimtos tėvystės teisės, motyvuojant tuo, kad jie neleidžia savo vaikams dalyvauti mokyklos visuomeninėje veikloje.

Dar griežčiau buvo persekiojami Jehovos liudytojai ir sekmininkai, kurie dažnai atsidurdavo sovietinės teisėsaugos institucijų akiratyje. Pirmąją represijų bangą šios bendruomenės patyrė dar šeštojo dešimtmečio pradžioje. 1951 m. buvo nuteisti Jehovos liudytojų vadovai Česlovas Kazlauskas, Eduardas Varteris ir J. Peldžius, Vilniaus sekmininkų bendruomenės pamokslininkas Andrejus Skobėjus. Jehovos liudytojų ir sekmininkų persekiojimas atsinaujino septintojo dešimtmečio pradžioje. Sekmininkų grupės buvo išaiškintos ir jų aktyviausi nariai teisiami Klaipėdoje ir Šiauliuose, Jehovos liudytojai – Klaipėdoje, Tauragėje, Kaišiadorių ir Rokiškio rajonuose. Šiuos teismo procesus lydėjo publikacijos rėksmingais pavadinimais spaudoje, kuriose šių bendruomenių veikla vaizduota itin nepalankiomis spalvomis.

Oficialiai veikti galėjo tik tos sekmininkų bendruomenės, kurios sutiko prisijungti prie SSRS Evangelikų Krikščionių Baptistų sąjungos. Tokia galimybė pasinaudojo sekmininkai Biržuose ir Vilniuje, prisiregistravę kaip baptistų parapijos. Tokiu būdu tik viena iš Lietuvoje oficialiai registruotų baptistų parapijų tikrai priklausė šiai konfesijai. Ji veikė Ylakiuose (Skuodo raj.), o jos narių daugumą sudarė latvių tautybės asmenys. Ją praktiškai taip pat aptarnavo sekmininkų pamokslininkai, kadangi RKRT įgaliotinis neleido šiai bendruomenei kviestis baptistų pamokslininkų iš Latvijos.

Kitos sekmininkų bendruomenės, nors ir išretintos valdžios represijų, tęsė savo veiklą pogrindyje. RKRT įgaliotinio duomenimis 1966 m. Lietuvoje veikė 4 oficialiai neregistruotos sekmininkų bendruomenės⁸⁰. Nuolatinė diskriminacija viešajame ir privačiame lygmenyje daug prisidėjo prie to, kad sekmininkai aštuntajame dešimtmetyje tapo viena iš aktyviausių disidentinio sąjūdžio srovių, išsiskyrusi atkaklia kova už teisę emigruoti iš Sovietų Sąjungos. Emigracinės nuotaikos buvo stiprios ir tarp Lietuvoje gyvenusių sekmininkų bei iš kitų Sovietų Sąjungos regionų atvykusių vokiečių tautybės asmenų, kurių nemaža dalis buvo vaidinamieji baptistai-atkilėliai, nepripažįstantys SSRS Evangelikų Krikščionių Baptistų sąjungos vadovybės.

Norėdama sumažinti didėjančią įtampą, sovietų valdžia pamažu švelnino savo poziciją sekmininkų ir baptistų atžvilgiu. 1977 m. buvo oficialiai įregistruota baptistų bendruomenė Klaipėdoje, į kurios veiklą įsitraukė iki tol nelegaliai veikę šio miesto sekmininkai. 1979 m. pagaliau buvo įregistruota ir pirmoji sekmininkų bendruomenė jau ne kaip baptistų, o kaip evangelinio tikėjimo krikščionių parapija. Nors dauguma

80 RKRT įgaliotinio ataskaita apie darbą 1966 m., LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 72, l. 62.

šios bendruomenės narių gyveno Vilniuje, ji buvo registruota Šalčininkuose, nes Vilniuje negavo pastato, kur galėtų rinktis pamaldoms. Vilniaus Evangelikų krikščionių-baptistų bendruomenė, motyvuodama tuo, kad jos narių daugumą irgi sudaro sekmininkai, jau 1986 m. prašė pakeisti jos pavadinimą, tačiau kadangi RKRT su tuo nesutiko, savo tikrąjį vardą Vilniaus sekmininkai atgavo tik po Nepriklausomybės atkūrimo.

Kita vertus, iki pat devintojo dešimtmečio vidurio tęsėsi aktyviai už sekmininkų teises kovojusių asmenų persekiojimas. 1982 m. neva už šmeižikiško turinio pareiškimus pagal LSSR BK 199 straipsnį 2,5 metų laisvės atėmimo bausme buvo nuteistas E. Bullachas, sekančiais metais pagal tą patį BK straipsnį buvo nuteista Tamara Bojarovskaja. 1985 m. buvo iškelta baudžiamoji byla Vilniuje veikusios neregistruotos sekmininkų bendruomenės vadovui Vladimirui Smuško ir keletui kitų jos narių (pagal LSSR BK 144 str.), tačiau 1986 m. pabaigoje byla buvo nutraukta nesurinkus pakankamai įrodymų.

Sovietų režimo netoleruojamų religinių bendruomenių sąrašė nuo pat pradžių atsidūrė ir devintajame dešimtmetyje Lietuvoje pasirodžiusios krišnaitų bendruomenės. Sovietų valdžia krišnaizmo plitimą vertino kaip vieną iš Vakarų vykdomos ideologinės diversijos prieš Sovietų Sąjungą formų. Siekdamas sustabdyti šio judėjimo sklaidą, KGB 1982 m. numatė pasitelkti tokias priemones:

„Pagrindines pastangas sutelkti „ISKCON“ ryšio kanalų su „Krišnos mokymo pasekėjais“ TSRS atskleidimui, tolesniam susiskaldymo „krišnaitų“ tarpe gilinimui ir eilinių mistinių-sektantinių grupuočių narių atitraukimui nuo autoritetų įtakos, konkrečių draugijos lyderių (buvusių Kauno taikomojo meno technikum mokslievių Brunzos ir Kruopio, o taip pat laikinai nedarbančių Gabrėno ir Galadausko) priešišku veiksmu respublikoje dokumentavimui tam, kad būtų galima imtis atitinkamų priemonių užkirsti kelią jų bandymams sulipdyti organizacines „krišnaitų“ grandis. Idėjiškai nenusiginklavusių asmenų atžvilgiu taikyti administracines-teisines ir profilaktines-įspėjamas priemones pasitelkiant visuomenę, o taip pat per respublikos spaudą viešai demaskuoti ideologiškai žalingą krišnaizmo esmę“⁸¹.

Devintojo dešimtmečio pabaigoje vadinamųjų sektantų procentas tarp KGB aktyviai sekamų religinių veikėjų gerokai padidėjo. Jei 1955 m. LSSR KGB įskaitoje buvo 268 operatyvinio sekimo bylos katalikų dvasininkams, 9 – liuteronų, 5 –

81 LSSR KGB 1982 m. gruodžio 30 d. agentūrinių-operatyvinių priemonių planas kovai su ideologine diversija inteligentijos tarpe, *Lietuvos kultūra sovietų ideologijos nelaisvėje*, p. 425.

stačiatikių, 4 – sentikių ir 9 – sektantams⁸², tai 1987 m. atitinkamai 89 katalikų dvasininkams, 2 stačiatikių ir 30 sektantams⁸³. Iš pavojingiausių režimo priešų sąrašų netradicinės religinės bendruomenės buvo išbrauktos tik 1989 m., įsibėgėjus tautinio atgimimo procesui.

Ilgai buvo varžomas buvo ir Lietuvos musulmonų religinis gyvenimas. Vilniuje ir jo apylinkėse gyvenę totoriai, išpažįstantys islamą, neteko galimybių melstis savo maldos namuose, netoli Lukiškių aikštės buvusi musulmonų mečetė buvo uždaryta ir vėliau nugriauta. Nuo penktojo dešimtmečio pabaigos oficialiai veikė tik viena šios konfesijos parapija Raižiuose (Alytaus raj.). Tik devintojo dešimtmečio pradžioje, keičiantis bendram sovietų režimo požiūriui į islamą ir siekiant neutralizuoti stiprų Katalikų Bažnyčios pasipriešinimą, buvo leista įregistruoti dar dvi musulmonų religines bendruomenes Nemėžyje ir Keturiasdešimties totorių kaime.

82 LSSR KGB 1955 m. liepos 2 d. pažyma apie SSRS KGB pirmininko įsakymo dėl operatyvinės įskaitos bylų peržiūrėjimo vykdymą, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 209, l. 45.

83 Statistinė suvestinė apie LSSR KGB operatyvinio stebėjimo bylų judėjimą 1987 m., LYA, f. K-1, ap.6, b. 504, l. 3.

Išvados

1. Sovietų valdžiai atsisakant registruoti parapijas naujai atsiradusiose gyvenvietėse ir smarkiai išaugusiuose miestuose, veikiančių maldos namų tinklas nors ir buvo pakankamai stabilus, tačiau neatitiko tikinčiųjų poreikių. Be to, nugriovus daugumą nuo karo nukentėjusių, tačiau nesunkiai suremontuojamų kulto pastatų, religinės bendruomenės tose vietovėse dažnai buvo priverstos naudoti kulto reikmėms sunkiai pritaikomus, per mažo dydžio pastatus.
2. Nuo šeštojo dešimtmečio pabaigos nuosekliai stiprinta kunigų parengimo kontrolė vienintelėje Lietuvoje veikusioje Kauno kunigų seminarijoje. Sukurta sistema, kuri turėjo padėti dar mokykloje išaiškinti į seminariją stoti planavusius jaunuolius ir jų atžvilgiu taikyti atitinkamas poveikio priemones. Pateikusių prašymus priimti į seminariją asmenų biografijas atidžiai analizavo ne tik seminarijos vadovybė, bet ir KGB bei RKRT įgaliotinis, kurie paprastai vetuodavo apie pusę seminarijos atrinktų kandidatų. Valdžios daromos kliūtys parengti ir parinkti kvalifikuotus seminarijos dėstytojus tai pat neleido užtikrinti reikiamo būsimų kunigų parengimo lygio.
3. Religinės literatūros leidyba nuo šeštojo dešimtmečio vidurio buvo šiek tiek liberalizuota, tačiau dėl egzistuojančių apribojimų (oficialiai galėjo būti spausdinami tik religinei praktikai būtini leidiniai), cenzūros ir nepakankamų tiražų tikinčiųjų poreikiai nebuvo patenkinti. Vykdydama religinės savilaidos organizatorių persekiojimą, griežtą iš užsienio įvežamos religinės literatūros kontrolę bei naikindama paskutines religinės literatūros bibliotekas, sovietų valdžia siekė sunaikinti ir alternatyvus apsirūpinimo religine literatūra kanalus. Religinės literatūros trūkumas buvo viena svarbiausių priežasčių, lėmusių didžiosios visuomenės dalies religinį analfabetizmą, kurio poveikis juntamas iki šiol.
4. Bažnyčios valdymo kontrolės stiprinimas nagrinėjamu laikotarpiu tapo prioritetine antibažnytinės politikos užduotimi, kurią vykdyti, kaip ir ankstesniais metais, buvo patikėta KGB. Ši institucija didžiausią įtaką Bažnyčios vadovams turėjo septintajame dešimtmetyje. Vėliau dėl stiprėjančio tikinčiųjų teisių sąjūdžio išlaikyti Bažnyčios valdymo kontrolę darėsi vis sunkiau, tačiau KGB iki pat režimo žlugimo stengėsi atgauti prarastas pozicijas.
5. Nors po J. Stalino mirties Bažnyčiai buvo sudaryta galimybė atkurti ryšius su išoriniu pasauliu, sovietų režimas siekė kontroliuoti ir panaudoti juos savo naudai. Svarbiausias okupacinės valdžios tikslas buvo valdyti informacijos

judėjimą – panaudojant įvairius kanalus (KGB užverbuotus dvasininkus, atrinktus žurnalistus ir kt.), pateikti jai reikalingas žinias apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje ir neutralizuoti alternatyvius informacijos šaltinius.

6. Akivaizdus tikinčiųjų teisių nepaisymas buvo neatsiejama sovietų režimo antireliginės praktikos dalis. Viena ryškiausių tikinčiųjų diskriminavimo formų – teisės laisvai išpažinti ir skleisti savo tikėjimą varžymas, kuris pasireiškė jaunimo religinio švietimo draudimu, taip pat įvairių kliūčių sudarymu priimti Bažnyčios teikiamus sakramentus bei viešo religinės atributikos naudojimo draudimu. Savo tikėjimo neslepiantiems asmenims kai kurios tarnybos buvo praktiškai neprieinamos. Tikinčiųjų padėtį sunkino ir tai, kad jų bendruomenėms nebuvo pripažįstamos juridinio asmens teisės, jos negalėjo laisvai disponuoti maldos namuose buvusiu religinio kulto inventoriumi, vykdoma religinių organizacijų samdomų tarnautojų ekonominė ir socialinė diskriminacija.
7. Vienas svarbiausių sovietų režimo vykdytos istorinės atminties politikos tikslų buvo krikščioniškojo tautinės tapatybės matmens ištrynimasis. To buvo siekiama nutylint arba reinterpretojant krikščionybės istorijai Lietuvoje svarbius įvykius ir asmenybes, šalinant krikščionybės ženklus iš kultūrinės (religinių siužetų netoleravimas meno kūrinuose) ir fizinės (religinių paminklų naikinimas, toponimikos keitimas) Lietuvos erdvės.
8. Nors daugumos tradicinių Lietuvos konfesijų veikla sovietų okupacijos metais buvo labai suvaržyta, jos veikė legaliai. Tokios galimybės neturėjo kai kurios negausios religinės bendruomenės. Lietuvoje, kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje, į tokį juodąjį sąrašą pirmiausia pateko Jehovos liudytojai ir sekmininkai, vėliau prie jų prisijungė adventistai ir krišnaitai. Ilgą laiką buvo ignoruojamas ir kai kurių musulmonų bendruomenių egzistavimas.

Priedai

1. Šalčininkų bažnyčia 1980 m., LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1365;
2. 1975 m. parengtas neveikiančių maldos namų sąrašas, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 215, l. 87-95;
3. LSSR KGB Švenčionių raj. skyriaus pažyma LSSR KGB penktosios valdybos viršininkui E. Baltinui „Apie nuveiktą darbą išaiškinant kandidatus į kunigų seminariją“, LYA, f. K-1, ap. 15, b. 4380, l. 12.
4. 1983 m. vasario 24 d. RKRT nutarimas „Dėl katalikų dvasinių seminarijų mokinių politinio auklėjimo sustiprinimo priemonių“, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 112, l. 51-53;
5. 1962 m. balandžio 5 d. RKRT įgaliojimo raštas Plungės raj. VK pirmininkui dėl religinės literatūros sunaikinimo, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 136, l. 57.
6. LSSR KGB pirmininko pavaduotojo L. Martavičiaus 1958 m. gruodžio 24 d. raštas SSRS KGB pirmininko pavaduotojui K. Lunevui apie sėkmingas operacijas verbuojant katalikų dvasininkus, f. K-1, ap. 3, b. 533, l. 76-79.
7. 1984 m. spalio 1 d. LSSR KGB kolegijos potvarkis „Dėl agentūrinio darbo tarp katalikų dvasininkų, vienuolių, taip vadinamų eucharistiečių ir bažnytinio aktyvo tobulinimo“, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 222, l. 29-30;
8. Ištrauka iš 1967 m. birželio 19 d. LSSR KGB „Pagrindinių priemonių plano kovojant su imperialistinių valstybų žvalgybos tarnybų ardomąja veikla“, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 660, l. 154-156;
9. Religinių susivienijimų nuostatai, *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir vyriausybės žinios*, 1976, nr. 22-191;
10. LKP CK patvirtintas kontrpropagandinių priemonių ryšium su Lietuvos krikšto 600 metinių minėjimu planas, LYA, f. 1771, ap. 265, b. 70, l. 22;
11. 1969 m. liepos 18 d. LSSR Kultūros ministro pavaduotojo V. Jakelaičio raštas LSSR MT dėl kapinių tvarkymo, LLMA, f. 342, ap. 1, b. 1966, l. 76-77;
12. 1960 m. liepos 9 d. RKRT įgaliojimo J. Rugienio raštas Klaipėdos prokuratūros vyr. tardytojui dėl sekmininkų veiklos, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 120, l. 92.

Bibliografijos sąrašas

Knygos:

Anderson J., *Religion, state and politics in the soviet Union and successor states*, Cambridge University Press, 1996;

Bourdeaux M., *Land of Crosses: The Struggle for religious freedom in Lithuania, 1939-1978*, Devon: Augustine Publishing Company, 1979;

Jungraitmayr M., *Der Staat und die katholische Kirche in Litauen seit dem Ende des zweiten Weltkriegs*. Berlin: Dunckler und Humblot, 2002;

Juodaitis J. Praeities šešėliai: atsiminimai. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2006;

Laukaitytė R. Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003;

Miklaszewicz I. Polityka sowiecka wobec Kościoła katolickiego na Litwie 1944-1965. Warszawa: Instytut studiów Politycznych PAN, 2001;

Pogrindžio kunigų seminarija. Sud. vysk. J. Boruta, A. Katilius, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2002.

Religion und Kirchen in Ost(Mittel) Europa: Ungarn, Litauen, Slowenien / Ed. by Tomka M. Ostfildern: Schwabach, 1999;

Spengla V. Bažnyčia, „Kronika” ir KGB voratinklis. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2001;

Stankevičius J. Mano gyvenimo kryžkelės: atsiminimai. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2002;

Streikus A., *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944-1990)*, Vilnius: LGGRTC, 2002.

Vardys V., *The Catholic Church, dissent and nationality in Soviet Lithuania*, New York: East European Quarterly, 1978;

Straipsniai:

Girnius K., Katalikų Bažnyčia Lietuvoje pokomunistinių permainų procesuose pasauliečio žvilgsniu, *LKMA Metraštis*, 2001, t. XVIII, p. 291-305;

Jaseliūnas E., Vatikano II Susirinkimo nutarimų įtaka katalikiškojo pasipriešinimo formavimuisi Lietuvoje // *Genocidas ir rezistencija*. 2002, nr. 2(12), p. 61-80;

Streikus A., „Religinė spauda sovietinio totalitarinio režimo sąlygomis 1953-

1967 m.“, *LKMA Metraštis*, t. XII, 1998, p.149-156;

Streikus A., „SSRS-Vatikano santykiai ir sovietų valdžios politika Bažnyčios atžvilgiu Lietuvoje 1945-1978“, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, nr. 2, p. 66-80;

Streikus A., „Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975-1988 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 2003, nr. 1, p. 7-21;

Streikus A., „Atlaidai Žemaičių Kalvarijoje ir Šiluvoje: jų pobūdis bei reikšmė sovietmečiu“, *LKMA metraštis*, t. 28, 2006, p. 339-344;

Streikus A., „Lithuanian Catholic Clergy and the KGB“, *Religion, State & Society*, 2006, vol. 34, nr. 1, p. 63-70;

Warhola J., „Central versus local Authority in Soviet Religious Affairs 1964-1989“, *Journal of Church and State*, 1992, Vol. 34, nr. 1, p. 15-37.